

keresztyén igazság

az Ordass Lajos Alapítvány negyedévi folyóirata

Új folyam 147. szám

2025. 3. szám

tartalom

igehirdetés

Madocsai Miklós: Szolgálatunk / 1

tanulmányok

Tubán József: Igazodási pont született. 1700 esztendeje ülésezett a niceai zsinat / 3

Kertész Botond: A budahegyvidéki evangélikus gyülekezet meghurcolása,
1959–1963. 4. rész / 20

Varga Gyöngyi: A deuterokanonikus irodalom / 32

postánkból

Göllner Pál: Olvasói hozzászólás / 43

Tartalmi összesítők / 44

keresztyén igazság

Az Ordass Lajos Alapítvány negyedévi folyóirata

Független evangélikus teológiai és kritikai lap
Új folyam 147. szám – 2025. 3. szám

Felelős szerkesztő: Isó Dorottya, e-mail: isodorottya66@gmail.com

A szerkesztőbizottság tagjai: Isó Dorottya, Ittész János, Jankovits Béla,
Kovács László, Tubán József, Weltler Gábor

Észrevételeiket, hozzászólásaitak örömmel fogadjuk, kérjük, hogy a felelős szerkesztő e-mail címére küldjék.

Olvasószerkesztő: Ittész Dániel

Tördelőszerkesztő: Dénes Tamás

Felelős kiadó: ifj. Zászkaliczky Pál

Kiadó: Ordass Lajos Alapítvány, 1171 Budapest, Lenkeház u. 2. www.ordass.hu

Bankszámlaszám: 10700732-49912407-51100005

Nyomdai kivitelezés: OOK-Press Kft., Veszprém **Felelős vezető:** Szathmáry Attila

HU ISSN 0865-2163 – Törzsszám: 1996/320 – Eng.szám: III./E1/20/1989

Szolgálatunk*

¹⁷[Pál...] magához hívatta a gyülekezet véneit. ¹⁸Mikor azok megérkeztek hozzá, ezt mondta nekik: Ti tudjátok, hogy az első naptól fogva, amelyen Ázsiába léptem, hogyan viselkedtem közöttetek az egész idő alatt: ¹⁹szolgáltam az Úrnak teljes alázatossággal, könnyek és megpróbáltatások között, amelyek a zsidók cselszövései miatt értek. ²⁰Semmit sem hallgattam el abból, ami hasznos, hanem inkább hirdettem és tanítottam azt nektek nyilvánosan és házanként. ²¹Bizonyoságot tettem zsidóknak is meg görögöknek is az Istenhez való megtérésről és a mi Urunkban, Jézusban való hitről. ²²És most, íme, én a Lélektől kényszerítve megyek Jeruzsálembe. Hogy mi ér ott engem, nem tudom, ²³csak azt, hogy a Szentlélek városról városra bizonyoságot tesz, hogy fogság és nyomorúság vár rám. ²⁴De én mindezekkel nem gondolok, sőt még az életem sem drága, csakhogy elvégezhessem futásomat és azt a szolgálatot, amelyet az Úr Jézustól azért kaptam, hogy bizonyoságot tegyek az Isten kegyelmének evangéliumáról. (ApCsel 20,17–24)

A búcsúzás mindig megrázó élmény. Pál apostol búcsúzásánál is megrendültek a szívek: könnyes szemű férfiak ölelték meg egymást a közös imádság szent percei után. A búcsúzás alkalom az addig megtett út és az elkövetkezendők felmérésére is. Az apostol Isten előtt állva készíti számadást efezusi szolgálatáról, és így tekint előre jeruzsálemi útjára. Búcsúzó szavaiban azokat a gondolatokat vegyük számba, amelyek előbbre segítenek hitünk útján!

Pál szolgálatáról beszélt, amit az *Úr Jézustól kapott*. Nehéz a szolgálat magatartását megtanulni. Az ember természetes indulata szerint inkább uralkodni szeretne, hogy ő diktálhasson, hogy körülötte forogjon a világ. Ezzel szemben Krisztus tanítványai a szolgálat útján járnak. Nem az a döntő, hogy én mit akarok. Nem az a legfontosabb, hogy mások mit várnak tőlem, hanem csak az, ami az Úr akarata. Keresztyénnek lenni azt jelenti, hogy Jézusnak szolgálók, aki maga is szolga lett (Mk 10,45), és mégis Úr, kezében van minden hatalom mennyen és földön (Mt 28,18). Ő hív, hogy komoly döntéssel, szent elszánással vállaljam ezt a szolgálatot.

Mit mond az apostol erről a szolgálatról? „Ti tudjátok, hogy az első naptól fogva [...] hogyan viselkedtem közöttetek az egész idő alatt: szolgáltam az Úrnak [...]” (ApCsel 20,18–19) Ez a szolgálat tehát életünk egész idejére vonatkozik. Nem korlátozható bizonyos időszakokra. Nem olyan, mint a katonáké, akiknek szolgálati ideje lejár. A szolgálat nem szerep, amit időlegesen magamra vállalok. Ez határozza meg viselkedésemet, magatartásomat az élet minden terüle-

A búcsúzás *alkalom az addig megtett út és az elkövetkezendők felmérésére is*

* Madocsai Miklós igehirdetésével folytatjuk azt az igehirdetés-sorozatot, melyben egyházunk legidősebb lelkészeinek prédikációit tesszük közzé. Ezzel a sorozattal köszönetünket akarjuk kifejezni a hűséggel végzett lelkesítő szolgálatukért, az ige hirdetéséért, a gyülekezet építéséért, és azért, hogy nehéz évtizedekben mindvégig helytálltak. (A szerk.)

Ez az igehirdetés 1970-ben hangzott el a Bécsi kapu téri templomban.

tén. Régebben a gyerekek bizonyítványában első helyen a magaviselet állt. Milyen a magaviseletünk? Sértődékeny, parancsolgató, panaszkodó, kritizáló? Lehet-e így szolgálni? Ehelyett „[a]z az indulat legyen bennetek, amely Krisztus Jézusban is megvolt: [...] szolgálai formát vett fel” (Fil 2,5.7).

Ez a szolgálat teljes erőbevetést igényel. „De én mindezekkel nem gondolok, sőt még az életem sem drága, csakhogy elvégezhessem futásomat [...]” – írja az apostol (ApCsel 20,24).

A filippi gyülekezethez írt levelében ezt olvassuk: „ami mögöttem van, azt elfelejtve, ami pedig előttem van, annak nekifeszülve futok egyenest a cél felé” (Fil 3,14). Ahogy a sportolóknak sok mindenről le kell mondaniuk a győzelemért, úgy Krisztus tanítványainak is komolyan kell venni ezt a küzdelmet. (1Kor 9,24)

Biztassuk egymást erre a teljes odaszánásra, hogy valóban keressük „először Isten országát és az ő igazságát, és mindezek ráadásaként megadatnak majd nek[ünk].” (Mt 6,33)

Pál arról is szól, hogy aki ezt a szolgálatot vállalja, az bizonytalan jövőt és szenvedést vállal. Cselvetés és álnokság kísérte útján, és sok megpróbáltatásban volt része. Jézus szolgálata nem beziztosított élet. Jézus sohasem ígérte követőinek, hogy sorsuk kivételezetten mentes lesz minden bajtól, veszedelemtől, fájdalomtól. Sőt, keresztről beszélt, amit ő maga is hordott, s ami nélkül senki sem lehet a tanítványa. (Lk 9,23)

Mi ennek a szolgálatnak a tartalma? Sok szó esik erről. Hol innen, hol onnan közelítjük meg ezt a kérdést. Pál akkor Jézustól kapott szolgálatának célját így summázta: bizonyosságot tenni „az Isten kegyelmének evangéliumáról.” (ApCsel 20,24)

A *bizonyosságtétel* nem csupán szó, hanem tanúskodás, amely mögött egy élet áll. A tanítványnak az a feladata, hogy Isten kegyelmének jó híreről tanúskodjék. Arról, hogy Isten kegyelmes, megbocsát, visszafogadja a tékozló gyermekeit.

Ez valóban jó hír, nagyszerű újság: Isten kegyelmes. Erre a jó hírre mindig szükségünk van. Személyesen neked is szól: szeret az Isten, kegyelme nagyobb bűneidnél, bátran rábízhatod magad!

Ez valóban jó hír, nagyszerű újság:
Isten kegyelmes.

Induljunk a szolgálat útján, Pál szava szerint *alázattal és örömmel*. Alázattal, hiszen a szolgálat nem kiváltság, nem előkelő tiszttség, nem magas beosztás. Ezen az úton csak Jézus kegyelméből juthatunk napról-napra előbbre.

Nem a miénk a hatalom, és nem a miénk a dicsőség.

Éljük át a szolgálat örömét is! Mártírarccal, mindig szenvedő komorsággal nem lehetünk a jó hír tanúi. Jézus azért jött el erre a szomorú világra, hogy örömet hozzon (Jn 15,11). Jézus közelében lenni, vele élni, Isten szeretetéről tanúskodni, a boldog beteljesedés felé haladni – ez valóban öröm.

Induljunk a szolgálat útján, a nekünk is szolgáló Jézus nyomában!.

Igazodási pont született. 1700 esztendeje ülésezett a niceai zsinat

1. Közelítés

1.1. A Római Birodalom a III. században

A korábban békés évtizedeket megélt Római Birodalom a II–III. század fordulóján véres polgárháborúkba süllyedt. Többarcú korszak következett, amelyben a gazdaság sorozatos válságokat élt át, felduzzadt az infláció, ugyanakkor ebben az időszakban terjesztette ki Caracalla császár a római polgárjogot az egész szabad lakosságra, leszámítva a Rómának ellenálló, és ezért fegyverrel térdre kényszerített tartományok népeit. Külső támadás alatt is állt a birodalom: keleten a perzsák jelentették a legnagyobb veszélyt, míg nyugaton, a Rajna és a Duna vonalánál a különböző barbár, elsősorban germán népek betörései. Ebben a helyzetben természetes módon megnőtt a hadsereg jelentősége, ugyanakkor a gazdaság állapota nem mindig nyújtott megfelelő háttérrel annak fenntartásához. Így bár a birodalom meg tudta védeni magát ellenségeivel szemben, a katonák elégedetlensége számos puccshoz vezetett: egy-egy légió a maga parancsnokát választotta meg császárnak, és ezzel tovább fokozódott a polgárháborús káosz.

A birodalom egységét végül Diocletianusnak (284–305) volt alkalma megteremteni. Figyelembe kell vennünk, hogy a Római Birodalom jogilag ekkor még köztársaság volt, amelyben a szenátus és a konzulok gyakorolták a névleges törvényhozó és végrehajtó hatalmat. A császár tulajdonképpen a konzulok egyike volt, akit formálisan évente újraválasztottak. Az állambe rendezkedés a III. század közepétől, Decius (249–251) uralkodásától fokozatosan mozdult el az egyeduralom felé, mint ahogyan a birodalom egységének megőrzése ezt valóban szükségessé is tette. Ennek része volt a császárkultusz államvallásként való megfogalmazása is. Ez a folyamat, valamint az a körülmény, hogy a polgárháborús viszonyok között hol egyik, hol másik provinciában léptek fel a trónt megszerezni vágyó aspiránsok, magával hozta a szenátus súlyának csökkenését, ezzel együtt Róma városának egyre jelentéktelenebbé válását.

Diocletianus erős hatalmat mondhatott a magáénak, amelyet azonban bölcsen megosztott más politikusokkal. Ő maga a birodalom keleti, míg uralkodótársa, Maximianus a nyugati részét uralta. Mindketten a hagyományos *Augustus* címet viselték. Ugyanakkor mindketten további társuralkodókat vettek maguk mellé: Diocletianus Galeriuszt, Maximianus pedig Constantiuszt, akiknek a *Caesar* megszólítás járt.

Miután 305-ben Diocletianus lemondott a trónról, az utódlás kérdése újabb polgárháború kirobbanásával fenyegetett. Ebben nagy szerepe volt Constantius fiának, Constantinusnak, akit a nyugati légiók *Augustusnak* kiáltottak ki, és aki végül több éven át tartó küzdelmek során megszerezte a tényleges főhatalmat a birodalom felett. Ez 324-ben következett be.

az utódlás kérdése újabb polgárháború kirobbanásával fenyegetett.

Bár névleg Róma volt a birodalom fővárosa, már Diocletianus sem itt, hanem a kisázsiai Nikomédiában¹ tartotta az udvarát. Constantinus a közeli Bizáncban építette fel az új fővárost. Minthogy az egyházban erős szövetségest látott – noha ő maga csak a halálos ágyán keresztelkedett meg –, ebben az új fővárosban már csak keresztyén templomok épültek.

Bizánc a Nova Roma 'Új Róma' nevet viselte, és Constantinusszal valóban a Római Birodalom új korszaka kezdődött el. Minthogy a nyugati provinciákban mind több barbár törzs telepedett

meg, idegen testként megbontva a Róma teremtette egységet, a császár és utódai számára egyre kevésbé volt jelentőségük ezeknek a területeknek. Így a következő két évszázadban itt gyakorlatilag megszűnt a római fennhatóság,

Constantinusszal *valóban a Római Birodalom új korszaka kezdődött el.*

amelyet ekkor már a keleti tartományok, illetve a később Konstantinápolyra átkeresztelt Bizánc testesített meg.²

1.2. Az egyház a III. században

Az egyház helyzete nem volt kevésbé ellentmondásos a vizsgált időszakban, mint a Római Birodalomé. A korszak a keresztyénség valóságos diadalmenetét jelentette, hiszen megsokszorozódott a hívők száma. Ez a növekedés továbbra is elsősorban a birodalom keleti tartományait

jellemezte, maga Róma városa is messze volt még attól, hogy az egyház egyik valódi központja legyen. Ugyanakkor éppen ebben az időszakban valósult meg a legerőszakosabb, immár állami fennhatósággal irányított keresztyénül-

A korszak *a keresztyénség valóságos diadalmenetét jelentette,*

dözés, amelynek során számos keresztyén az életét adta a hitéért.

Ezzel együtt elmondhatjuk: a niceai zsinat előtti évszázad az egyház első igazán sikeres korszaka, amelyben a keresztyénség fokozatosan a Római Birodalom legnépesebb vallási közösségévé vált. Sőt, ez a növekedés a római határokon túl is megfigyelhető volt, egészen odáig menően, hogy 301-ben Örményország egyenesen államvallássá tette a keresztyénséget.

A növekedés az egyház belső struktúráját is átalakította. A püspökök, akik eredetileg egy-egy helyi, városi gyülekezet vezetői voltak, fokozatosan nagyobb szerepet kaptak, és a korábbi gyülekezetük vonzáskörzetében megszülető új közösségekre is kiterjesztették a fennhatóságukat. Ezekben az új gyülekezetekben azonban már nem ők, hanem az általuk kiküldött egyéb

1 Ma: Izmit, Törökország.

2 Noha Bizánci Birodalomként szoktuk említeni még történeti művekben is, ez az állam hivatalosan továbbra is a Római Birodalom volt, és ekként szolgált a következő évszázadokban jogforrásként egyéb hatalmi központok számára is. Római Birodalomként határozta meg magát a VIII. századi Frank Császárság, illetve annak utódaként a Német-római Birodalom. Ugyancsak Rómára hivatkozva fogalmazta meg igényét egész Európára a Bizáncot 1453-ban elfoglaló Oszmán Birodalom, sőt 1547-től a magukat a keresztyénség vezetőinek tekintő moszkvai cárok is Bizáncra mint Rómára vezették vissza a hatalmukat.

klerikusok végezték a mindennapi egyházi szolgálatokat. Külön kiemelkedtek a püspökök közül a még az apostolok által alapított gyülekezetek vezetői: ők voltak a metropoliták. Közülük a legjelentősebbek Antiokheia³ és Alexandria püspökei voltak, illetve a római püspök, bár az ő súlya ekkor messze elmaradt az előző kettőtől.

Mint említettük, ennek a sikernek megvoltak az árnyoldalai is. Ezek közül az első maga a keresztyénüldözés, amelyben a III. század egy fajta „minőségi” változást hozott. Mindez nem függetleníthető attól a folyamattól, amely a birodalom államrendszerének átalakulásában ment végbe. Az első két évszázadban ugyanis bár voltak jelentős keresztyénüldözések, ezek leggyakrabban nem a keresztyénség mint intézményes vallás ellen folytak, illetve nem feltétlenül állt mögötte maga az állami hatóság. Inkább csak helyi, tartományi kezdeményezésekről volt szó, és leggyakrabban erkölcsi vádakkal illették a bíróság elé idézetteket. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy ne érte volna a keresztyénséget számos véres tragédia.

Decius rövid uralkodása óta azonban a keresztyéneket államilag üldözték mint a rend és közjó ellenségeit, politikailag megbízhatatlan személyeket. Ez az üldözés a századfordulón bizonyult a legvéresebbnek, noha maga Diocletianus uralkodása kezdetén kifejezetten toleráns volt a keresztyénekkal szemben. Az üldözések következtében jó néhányan megintogtak a hitükben, és nyilvánosan ellene mondtak annak. Ez magában az egyházban is feszültségekhez vezetett: komoly viták folytak arról, hogy az ilyeneket szabad-e, és ha igen, milyen feltételekkel visszafogadni az egyházi közösségbe.

E mellett az erkölcsi probléma mellett egyéb nézetkülönbségek is felütötték a fejüket a keresztyénségen belül, elsősorban a birodalom keleti felében. Ez volt az a krisztológiai vita, amelyben számos, egymástól néha csak hajszálnyira különböző nézet és irányzat csapott össze, és amely jóval az általunk vizsgált korszakon túl is burjánzott. Bár a köztudatban elsősorban Arius és az általa képviselt tanítás megjelenése gyökerezett meg – gyakran felszínes ismeretek formájában –, a niceai zsinatot uraló, az ariánusokkal folytatott vita csak része volt ennek a rendkívül sokszínű folyamatnak.

Jellemző vonása a krisztológiai vitának, hogy az egymással szembehelyezkedő irányzatok képviselői a viszonylag egyszerű bibliai kifejezések mellett egyre gyakrabban érveltek olyan fogalmakkal, amelyeket a pogány, leginkább platonista filozófiai iskolák is használtak. Ez kétélű fegyvernek bizonyult, mert amennyire erősítette bizonyos esetekben a megértést, éppen olyan könnyen vezetett újabb félreértésekhez és ezzel további értelmezési lehetőségek megnyitásához. Ez magyarázza egyszersmind azt is, hogy a vita súlypontja egyértelműen az egyéb filozófiai viták által erőteljesebben meghatározott Keleten maradt, a birodalom nyugati tartományaiban élő keresztyénség jószíveivel csak érdeklődéssel kísérte azt, követve a vita során megszületett megállapításokat.

egyéb *nézetkülönbségek is felütötték a fejüket a keresztyénségen belül,*

3 Ma: Antakya, Törökország.

2. A zsinat

2.1. A zsinat kiváltó oka

A niceai zsinat közvetlen kiváltó oka tehát az említett nagy krisztológiai vitának egy jelentős fejezete, az arianus tanítás megjelenése volt. 318-ban az Alexandriában – a kor egyik legnagyobb egyházi központjában, ahol nem mellesleg ugyanennyire jelentős filozófiai iskola is működött – szolgáló Arius szembefordult Alexandrosz püspökkel. Úgy tűnik, kettejük vitája mögött egyszerű félreértés húzódnak meg, minthogy Arius azt feltételezte, hogy a püspök

maga is eretnokséget vall, mégpedig Szabelliosz nézeteit, amelyek szerint az Atya az egyetlen Isten, akinek a Fiú és a Szentlélek csupán másfajta megjelenési formái. Erre a feltételezésre reagálva fogalmazta meg álláspontját Arius: „Ha

Úgy tűnik, kettejük vitája mögött egyszerű félreértés húzódnak meg,

az Atya szülte a Fiút, akkor a szülött létezésének kezdete van, ebből pedig nyilvánvaló, hogy volt idő, amikor a Fiú nem volt; ebből pedig szükségszerűen az következik, hogy a Fiú a nem létezőkből nyeri lényegét.”⁴

Fontos leszögeznünk, hogy Arius nem vitatta a Fiúnak, azaz Krisztusnak az istenségét, sokkal inkább annak valódi mivoltára próbált rákérdezni. Lényegesnek tartotta, hogy a Fiú istenségének valósága ne veszélyeztesse az Isten egyedülvalóságáról szóló hitet: „Egy Istent ismerünk, az egyetlen születetlent (μόνον ἀγέννητον [monon agennéton]), egyetlen örökkévalót, egyetlen kezdetnélkülit (μόνον ἀναρχον [monon anarkhon]), egyetlen valóságosat, egyetlen halhatatlant, egyetlen bölcsét, egyetlen jót, egyetlen hatalmasat, mindenek egyetlen teremtőjét...”⁵ Mindebből pedig Arius számára logikusan következett, hogy ha az Atya mindenek egyedüli teremtője és eredete, akkor ez alól Krisztus sem lehet kivétel, vagyis ő „az Isten akaratából az idők és korok előtt (πρὸ χρόνων καὶ πρὸ αἰώνων [pro khronón kai pro aiónón]) teremtett, életét, létét, dicsőségét az Atyától kapta, mindezekben az Atya részesítette őt.”⁶ Ezért helyezett olyan

ha az Atya mindenek egyedüli teremtője és eredete, akkor ez alól Krisztus sem lehet kivétel

nagy hangsúlyt Arius arra, hogy miközben a Fiú istenségét nem vitatta, ennek az istenségnek a mibenlétét élesen megkülönböztesse az Atyáétól. Magának a Szentháromságnak a létezése sem volt kérdés számára: elismerte, hogy az Atya, a

Fiú és a Szentlélek három személyi valóság (ὕποστασις [hüposztaszisz]). Mindamellert azonban arra törekedett, hogy kiküszöbölje az Atya és a Fiú istenségének két egyenrangú isteni lényegként való létezését. Ezért Krisztus istenségét csakis az Atyáétól különböző módon tudta értelmezni:

4 Baán I. ford. Vanyó László (szerk.): *Szókratész egyháztörténete*. Budapest, 1984, Szent István Társulat, 40. / Ókeresztény írók, 9/

5 Ladocsi G. ford. *Árízusz levele Alexandrosz püspökhöz*. In Vanyó László (szerk.): *Szent Athanasziosz művei*. Budapest, 1991, Szent István Társulat, 561. / Ókeresztény írók, 13/

6 Ladocsi G. ford. *Árízusz levele...* (5. jz.), 562.

„Tehát nem örökkévaló, nem együtt örökkévaló (συναίδιος [szünaidiosz]) és nem együtt keletkezés nélküli (συναγέννητος [szünağennétosz]) az Atyával, nem egyenlően birtokolja az Atyával a létet, amivé egyesek a viszonyt teszik meg, és ezzel két keletkezés nélküli eredetet (δύο ἀγεννήτους ἀρχάς [dúo agennétusz arkhasz]) vezetnek be.”⁷ Végző soron Arius a Fiú létezését ontológiailag alárendelte az Atyáénak: „Mivel tehát a Fiú Istentől kapta létét, életét és dicsőségeit meg mindent, ezért az Isten neki is eredete.”⁸ Eredete, de nem vele egylényegű: voltaképpen ez volt a vita sarokpontja, ami pedig Krisztus páratlan voltának kétségbe vonása.

A feszültség hamar elmérgesedett, amelynek következtében Alexandrosz püspök végül kizárta az egyházból Ariust és egyre nagyobb számú követőjét. A vita azonban nem maradt helyi ügy, már csak azért sem, mert Ariusnak komoly pártfogója akadt Euszebiosz nikomédei püspök személyében. (Ne feledjük, hogy Nikomédeia ebben az időben császári székhely volt!) Az Alexandriából eltávolított Arius Euszebiosznál védelemre is talált.

ez volt a vita sarokpontja, ami pedig Krisztus páratlan voltának kétségbe vonása.

Ezen a ponton viszont már maga a császár, Constantinus is megszólalt. Figyelemre méltó, hogy amikor 324 őszén egyszerre intézett levelet Alexandroszhoz és Ariushoz, abban a vita lényegtelen voltára helyezte a hangsúlyt, illetve arra, hogy a két nézet közötti különbség nem jelenti azt, hogy a felek nem ugyanazt a hitet vallják: „Lehetséges ugyanis, hogy sértetlenül megőrizték a gyülekezet méltóságát, és ugyanakkor ugyanannak a közösségnek a keretein belül maradtak, mégha valami csekély ügyben nézeteltérés is támadna köztetek, hiszen nem mindnyájan akarjuk mindenben ugyanazt, se nem egy hajlam vagy vélemény lakik bennünk. Az isteni Gondviselésről tehát ugyanazt a hitet valljátok, egyként gondolkodjatok és egyeztetek meg az Istenséggel kapcsolatban, ha pedig ezekről az apró, vitás kérdésekről behatóan tárgyaltok, még ha nem is juttok egy véleményre, ezt gondolatban tartsátok meg és őrizték meg az értelem titkaként.”⁹

A Naissusban¹⁰ született Constantinus a nyugati, latin kultúrát képviselte. Az egyházi ügyekben pedig – amelyekhez értelemszerűen nem értett, és ekkor még meg sem volt keresztelve – az ugyancsak nyugati Hosius, Corduba¹¹ püspöke volt a tanácsadója. Az idézett levél mögött is ő állt. Az ő szemszögéből nézve az Alexandriában kirobbant filozófiai ízű vita valóban felesleges szörszálhasogatásnak látszott, amely jelentéktelen volta ellenére mégis veszélyeztette az egyház, ezzel együtt pedig a birodalom nagy nehezen elért egységét.

Ezért határozta el magát a császár arra, hogy az egyház püspökeit állami rendelettel hívja egybe tanácskozáásra, és így ült össze végül a niceai zsinat.

7 Ladocsi G. ford. *Áriusz levele...* (5. jz.), 562.

8 Ladocsi G. ford. *Áriusz levele...* (5. jz.), 562.

9 Baán I. ford. *Szókratész egyháztörténete...* (4. jz.), 49–50.

10 Ma: Niš, Szerbia.

11 Ma: Cordoba, Spanyolország.

2.2. A zsinat lefolyása

Constantinus eredeti tervei szerint Ankürába¹² akarta meghirdetni a zsinatot, végül mégis a Nikomédeiához és az új fővároshoz, Bizánchoz közelebb eső Nikaia¹³ városába hívta össze a birodalom püspökeit. A zsinat 325. május 20-án nyílt meg mintegy háromszáz püspök – és persze a kíséretük – részvételével. Személyesen megjelent maga Arius is. A jelenlévők azonban korántsem képviselték a birodalom egészét, minthogy csaknem kivétel nélkül a keleti tartományok püspökei voltak. Nyugatról Hosius püspököt leszámítva legfeljebb néhányan jelentek meg, közöttük az a két alacsonyabb beosztású klerikus, akiket Silvester római püspök¹⁴ delegált a gyűlésre.

Az ülések pontos lefolyásáról nem maradt fenn sok feljegyzés. Annyi bizonyos, hogy a zsinat megnyitóján maga a császár is jelen volt, és személyesen köszöntötte a püspököket, mégpedig latin nyelven. Szavait tolmács fordította görögre. Az imént idézett levél hangvételenek meg-

a zsinat megnyitóján maga a császár is jelen volt, és személyesen köszöntötte a püspököket,

felelően Constantinus ekkor is megegyezésre és békességre intette a zsinatot. A feszültség valószínűleg igen nagy lehetett. A megelőző napokban, tehát a zsinat hivatalos megnyitása előtt ugyanis a folyamatosan érkező püspökök

gyakran keveredtek egymással heves vitákba, illetve jó néhányan kérvényeket adtak be az uralkodónak, amelyekben a maguk igazát és ellenfeleik bűneit bizonygatták. Erre reagálva a császár a zsinat megnyitásakor azzal lepte meg a püspököket, hogy a hozzá eljuttatott panaszeveleket elégette, majd kijelentette: „Azt parancsolja Krisztus, hogy aki bűnbocsánatra szorul, bocsásson meg testvérenek”.¹⁵

A vitában Constantinus szintén részt vett, ám nem meglepő módon nem annyira teológiai érveket hozott fel, hanem továbbra is az egység fontosságát hangsúlyozta. A nézetek ütköztetése során kiderült, hogy a jelen lévő püspököknek sokkal kisebb része támogatja Ariust, mint ahányan kritikát mondanak felette. Ráadásul az ariánusok maguk sem képviseltek egységes állás-

a jelen lévő püspököknek sokkal kisebb része támogatja Ariust, mint ahányan kritikát mondanak felette.

pontot, hanem „összeeszték egymás között, látván saját eretnokségük megannyi képtelenségét”.¹⁶ Ez Constantinus számára nyilván nem kis megkönnyebbülést eredményezett, hiszen korábban azzal kellett szembesülnie, hogy egy

12 Ma: Ankara, Törökország.

13 Ma: İznik, Törökország. A város latin neve Nicaea, a görög pedig Nikaia: a helyi beszélt nyelv az utóbbi volt, ezért helyszínként a következőkben így hivatkozunk rá.

14 Silvester Róma hitvalló püspöke volt, a nyugati keresztyén tradícióban december 31-én ünnepeljük az emléknapját.

15 Baán I. ford. *Szókratész egyháztörténete...* (4. jz.), 54.

16 Fodor Gy. ford. Athanasziosz: A Nikaiai Zsinat határozatáról. In *Szent Athanasziosz művei...* (5. jz.), 325.

általá lényegtelennek minősített kérdés milyen hatalmas feszültséghez és mennyire szenvedélyes vitákhoz vezetett.

Ennek a viszonylag egységes álláspontnak a másik oldala az volt, hogy Ariust és támogatóit véglegesen kiközösítették az egyházból. Ezek közé tartozott Euszebiosz nikomédeiai püspök is, akit az egyházfegyelmi eljárást követően a császár száműzetéssel is büntetett. Euszebiosz azonban később, miután elfogadta a zsinati hitvallást, visszakapta a hivatalát.

Constantinus egyértelműen az egység megalapozásában látta a zsinat sikerét: „Már semmit nem tehet többé ellenünk az ördög: bármit is próbált ellenünk fondorkodni, mindenestől elpusztult. A nézeteltéréseken, a szakadásokon, a zavarokon és a vitáknak – hogy úgy mondjam – halálos mérgein Isten parancsa szerint úrrá lett az igazság világossága (ή τῆς ἀληθείας ἐνίκησε λαμπρότης [hé tész alétheiasz enikésze lamprotész]).”¹⁷

Hozzá tartozik a niceai zsinat krónikájához, hogy az ariánuskérdés mellett a püspökök más témákkal is foglalkoztak. Ezek aktuális kihívásokra adott válaszok, azokkal kapcsolatos állásfoglalások voltak. Kiemelkedő jelentősége volt közöttük a húsvét ünneplésének kérdése. Az egyházban ugyanis kétféle tradíció honosodott meg ebben az időben a húsvét időpontjának kijelölésével kapcsolatban. Az első az volt, amit ma is követ a keresztyén világ, hogy a tavaszi napéjegyenlőség utáni első holdtöltét követő vasárnap legyen az ünnep: ez elsősorban nyugaton terjedt el. Mások azonban – mindenekelőtt a keleti tartományokban élők – a zsidó időszámításhoz ragaszkodva az abban szereplő niszán hónap 14. napján ünnepelték Krisztus feltámadását, függetlenül attól, hogy az vasárnapra esett-e. A niceai zsinat végül az első meghatározás mellett emelt szót. A kulcsszó e tekintetben is az egység volt, amelyet a sokszínűség veszélybe sodort, hiszen „helyén nem való az, hogy ugyanazokban a napokban egyesek böjtölésnek szentelik magukat, mások pedig lakmároznak, és a húsvét napjai után vannak, akik a meghatározott böjtöknek adják át magukat”.¹⁸

az ariánuskérdés mellett a püspökök más témákkal is foglalkoztak.

2.3. Tévhitek a zsinattal kapcsolatban

Mintogy a niceai zsinat több vonatkozásban is áldozatául esett olyan későbbi félreértéseknek, amelyek az ott történtek felszínes ismeretéből fakadnak, szükséges néhány szót ezekről is szólnunk.

A fentiekben az ariánus tanítás viszonylag részletes ismertetése során elmondtuk, hogy az egy hosszabb folyamat, a krisztológiai vita része volt. A zsinat fő témakörei is eköré csoportosultak. A niceai hitvallás, amely ennek a vitának a gyümölcse, számos más, tőle tartalmilag nem sokban eltérő hitvallással együtt a krisztológiai kérdésben alakított ki álláspontot, érintve

17 Baán I. ford. *Szókratész egyháztörténete...* (4. jz.), 64.

18 Baán I. ford. *Szókratész egyháztörténete...* (4. jz.), 69.

persze a Szentlélek személyét is. Az azonban nem igaz, hogy a zsinat egy fajta tételes dogmatikai megfogalmazást alkotott a Szentháromság-tannal kapcsolatban, ahogyan azt némelyek gondolják, azt sugallva, hogy valamiféle mesterséges, önkényesen felállított tanításról van szó. A zsinat és az ott nagy többséggel elfogadott hitvallás valójában rendkívül fontos – ma már joggal mondhatjuk: időtálló – állomása volt a hosszan elhúzódó krisztológiai vitának: ennél nem kevesebb, de nem is több. Az egyházat kihívás érte, Krisztus személyének páratlanságát veszélyeztető tévelygés ütötte fel a fejét, és a zsinat erre válaszolt.

Egy másik elterjedt tévhit az, hogy a niceai zsinat mindenestől a császár akarata szerint zajlott, a célja pedig az volt, hogy az egyház rendelődjék alá a világi hatalomnak, ezzel kivált-

Krisztus személyének páratlanságát veszélyeztető tévelygés ütötte fel a fejét, és a zsinat erre válaszolt.

ságokat szerezve magának. Ez eleve nagyon összetett kérdés. Azt nem tagadhatjuk, hogy a császárnak személy szerint fontos volt, hogy a zsinat jusson egységre egy olyan kérdésben, amely megosztotta a keleti keresztyénséget. Ne feledjük, hogy egy hosszabb polgárháborús

helyzet felszámolása után vagyunk, Constantinusnak pedig alapvető érdeke volt, hogy a nagy nehezen megteremtett egységet semmi ne veszélyeztesse. Hozzátesszük: magának a Római Birodalomnak, az ott élő népeknek is ez volt az érdekük, tehát nem egyszerűen személyes ambíciókról van szó. Az ugyanakkor tény, hogy Constantinus nem várta el az egyháztól, hogy legitimálja a hatalmát, erre ugyanis az adott helyzetben egyáltalán nem volt rászorulva. Számára az egység és a stabilitás volt a fontos, minthogy a birodalom legnagyobb vallási közösségéről beszélünk, amelyet ráadásul ő mentett fel az állami üldözés alól még 313-ban. Ezért bár a zsinat előtt és az alatt is folyamatosan a kiegyezést szorgalmazta, végül elfogadta és támogatta azt is, hogy a zsinat az ariánusok kiközösítésével valósítsa meg az egységet. (Ahogyan később ezeknek a hatása alá kerülve éppenséggel az igaz hitet vallókkal fordult szembe.)

Végül meg kell említenünk a szentírási kánonnal, vagyis a bibliai könyvek gyűjteményével kapcsolatos közkeletű vélekedést. Eszerint a niceai zsinaton Constantinus parancsára összegyűjtöttek és megsemmisítettek számos olyan iratot, amelyek a Jézus személyével és a keresztyénség tanításával kapcsolatos „valódi” információkat tartalmazták, és helyette olyan könyvekből állították össze a bibliai kánont, amelyek inkább megfeleltek az immáron hatalomra törekvő egyház igényeinek. Egyesek azt is tudni vélik, hogy a Jézus istenségéről szóló tanítás is ilyen mesterséges, az elpusztított könyvekkel ellentétes álláspont volt.

Ennek a feltételezésnek természetesen szintén nincs semmiféle valóságalapja. Tény, hogy a bibliai kánon ebben az időben kezdett véglegesülni, de a niceai zsinat időpontjában ez a folyamat még korántsem zárult le. Minden bizonnyal összefügg ez azzal is, hogy ekkoriban jelent meg egy újfajta eljárás, a kódexek használata – ami gyakorlatilag megfelel a mai könyvformátumnak –, így a korábban különálló irattekercseket szó szerint is gyűjteménybe lehetett rendezni. Azt is láttuk, hogy a zsinaton valóban megsemmisítettek meg iratokat, ám azok nem valamiféle „titkos” tanítást tartalmazó könyvek voltak, hanem az egymás ellen vádaskodó püspökök kér-

vényei. Fennmaradt Constantinusnak egy zsinat utáni levele is, amelyben meghagyja Euszebiosz kaiszareiai püspöknek – nem tévesztendő össze a már említett nikomédei püspökkel! –, hogy legyen gondja a bibliai könyvek összegyűjtésére és másolására: „Jónak láttuk tudtára adni Eszességednek, hogy készíttess szépíró és művészetükben alaposan jártas mesterekkel ötven, jól olvasható és könnyen használható pergamenkötetet az isteni Írásokról, melyekről tudod, hogy a legszükségesebb felszerelések és használati tárgyak az egyház számára.”¹⁹ Ehhez a munkához a császár anyagi támogatást is ígért. A könyveket egyébként az újonnan épülő bizánci keresztyén templomoknak szánta, liturgikus használatra.

3. Zsinati dokumentumok

3.1. A hitvallás

A niceai zsinattal elsősorban az a hitvallás fonódott össze, amely azóta is alapvető részét képezi a keresztyén liturgiának, mint amely tömören összefoglalja az egész egyház hitének alapjait. Hivatkoznak rá a hit összhangjaként (συμφωνία τῆς πίστεως [szümphónia tész piszteósz]) is.²⁰ Noha éppen a hazai evangélikus istentiszteleti gyakorlatban tapasztalható számos torzulás egyikeként gyakran hiányzik, a niceai hitvallás a keresztyénség általános és ősi tradíciója szerint az istentiszteleteken elhangzó hitvallás.

Emellett le kell szögeznünk azt is, hogy a hitvallás jelenlegi formája nem teljesen az a szöveg, amelyet a zsinaton jelen lévő püspökök megfogalmaztak, illetve elfogadtak. A végső változat ugyanis valamivel később, a 381-es konstantinápolyi zsinaton alakult ki, ahol az összegyűlt püspökök – körülbelül feleannyian, mint ahányan Nikaiában megjelentek, és valamennyien a keleti tartományokból – kijelentették, hogy a korábban elfogadott hitvallást „nem szabad megváltoztatni, hanem meg kell őrizni teljes tekintélyét, és anathémát²¹ kell mondani minden eretnekségre”.²² A niceai hitvallást ezzel együtt ők maguk több ponton átformálták, különösen is a harmadik hitágazat tekintetében, amelyet az eredeti szöveg gyakorlatilag egyetlen szó erejéig említ. Kikerültek továbbá a hitvallás záradékában szereplő, az eretnekségeket tételesen elítélő formulák. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a szövegnek akár a tartalma, akár a hangsúlyai megváltoztak volna: az továbbra is erőteljes krisztológiai hitvallás maradt. Az úgynevezett *filioque*-betoldással kapcsolatban is elmondhatjuk ugyanezt. A Római Birodalom nyugati tartományaiban ugyanis a latinra fordított hitvallás szövege a Szentlelket nem csupán az Atyától, hanem a Fiútól is származtatja, ami egyébként több feszültség forrása volt a középkorban a keleti és a nyugati rítust követők között.

19 Baán I. ford. *Szókratész egyháztörténete...* (4. jz.), 71.

20 Baán I. ford. *Szókratész egyháztörténete...* (4. jz.), 55.

21 Átkot, amely az egyházból való kiközösítést vont maga után.

22 Erdő P. ford. Az I. Konstantinápolyi Egyetemes Zsinat kánonjai. Vanyó László (szerk.): *Az ókeresztyén kor egyházfegyelme*. Budapest, 1983, Szent István Társulat, 338. /Ókeresztyén írók, 5./

A Nikaiában elfogadott hitvallási szöveg így hangzik: „Hiszünk egy Istenben, mindenható Atyában, minden láthatónak és láthatatlannak Teremtőjében. És egy Úrban, Jézus Krisztusban, Isten Fiában, aki az Atyától született Egyszülött, vagyis az Atya lényegéből való, Isten az Istentől és világosság a világosságtól, igaz Isten az igaz Istentől, született, nem teremtmény, egylényegű az Atyával, aki által minden lett a mennyben és a földön. Értünk, emberekért és a mi üdvösségünkért leszállt (a mennyből), és megtestesült és emberré lett. Szenvedett és feltámadt harmadnap, felment a mennyekbe, eljön ítélni élőket és holtakat. És a Szentlélekben. Akik pedig azt mondják, hogy »Volt idő, amikor még nem volt« Isten Fia, és »Mielőtt született, nem volt«, és hogy »A nem létezőkből lett«, vagy azt mondják, hogy más hüposztasziszból vagy lényegből (usziasz) van, vagy teremtett, vagy változó, vagy átalakuló, azokat átokkal sújtja a szent, katolikus²³ és apostoli egyház.”²⁴

Mint látjuk, valóban krisztológiai tartalmú szöveggel van dolgunk: a Fiú természetéről, istenségének mibenlétéről és az Atyával való viszonyáról közöl egyszerű, tömör állításokat. Hogy az Atyáról és a Szentlélekről is említést tesz – igaz, csak nagyon röviden –, már önmagában is jelzi: a Fiúnak az Atyával való egylényegűsége nem veszélyezteti az Isten egységéről vallott tanítást, noha a hosszan elhúzódó krisztológiai vita során számos tévtanító ennek a rémképével küszködve fogalmazta meg a maga tanítását.

A hitvallás egyik sajátossága a ὁμοούσιος (homousziosz) kifejezés használata a Fiú istenségével kapcsolatban. Az egylényegűséget jelentő szóval kapcsolatban a zsinaton messze nem volt egyetértés: néhányan – elsősorban Eusebiosz nikomédeiai püspök – nem értettek vele egyet, mert azt feltételezték, hogy ezzel mintegy megoszlaná az isteni lényeg a két személy, az Atya és a Fiú között. Ezzel aztán magukra vonták a hitvallásban szereplő kiközösítés terhét.

Az „egylényegű” kifejezéssel kapcsolatban végül Eusebiosz kaiszareiai püspök fejtett ki bővebb magyarázatot, amelyben tagadta az ellenfelek vádjait: „Az, hogy »egylényegű az Atyával«, nem jelent mást, mint hogy az Isten Fia

semmiféle hasonlóságot sem mutat a született teremtményekkel, hanem egyedül csak az Őt szülő Atyához hasonlít minden tekintetben...”²⁵

Ami alátámasztja a zsinati atyáknak azt az ál-

laspontját, amely szerint a Fiú nem része lett valamilyen módon és az idő egy pontján az Atya isteni valóságának, hanem ebből a valóságból született, és megtestesülésekor ebből a valóságból érkezett az emberi világba. Ezért éppen az a dicsőség illeti meg őt, mint ami az Atyát.

Az egylényegűséget jelentő szóval kapcsolatban a zsinaton messze nem volt egyetértés

23 Az itt álló καθολική kifejezés értelme pontosan az, ahogyan a hitvallás mai magyar fordításában találkozunk vele: egyetemes, azaz általános. Az ókorban a szó természetesen nem a római katolikus felekezetet jelölte – minthogy az még nem is létezett –, hanem az egyház egyetemes voltát. Éppen az itt található szövegkörnyezet szempontjából fontos a szerepeltetése: a hitvallásban megfogalmazott tanítás az egész egyház általános hite, akik pedig attól eltérnek, azok nem lehetnek részei az egyháznak sem.

24 Baán I. ford. *Szókratész egyháztörténete...* (4. jz.), 56.

25 Baán I. ford. *Szókratész egyháztörténete...* (4. jz.), 60.

A niceai hitvallás tehát olyan krisztológiai hitvallás, amelyet ugyan később az újabb kihívásokra való tekintettel, a pontosítás szándékával több helyen is átfogalmaztak és kiegészítettek, lényegét tekintve mégis megmaradt annak, aminek a zsinati atyák szánták: állásfoglalásnak a Fiúnak az Atyával való egylényegű istensége mellett. Noha a mögötte meghúzódó probléma merőben elméletinek tűnik – amit a korabeli filozófiai iskolák kifejezéseinek átvétele talán még inkább megerősít –, nagyon is a keresztyén hit lényegéről van itt szó: arról, hogy a bűne miatt kárhozattal fenyegetett embert egyedül a valóságos emberré lett valóságos Isten szenvedése, halála, áldozata tudja megmenteni és üdvözíteni. Vagyis a krisztológiai vita számos eltérő nézetet valló szereplője Krisztus személyének és váltságművének páratlanságát és kizárólagosságát veszélyeztette, még akkor is, ha egyikük-másikuk esetleg valóban jó szándékkal képviselte a maga véleményét.

a keresztyén hit lényegéről van itt szó:

Ezért jelentős 1700 esztendővel később is az egész keresztyénség számára a niceai hitvallás, és ezért fontos az ma is, hogy a hitvallás szerepel az evangélikus keresztyénség hitvallási iratai között, azaz nem élhet lutheránus keresztyénként az, aki nem azonosul teljes mértékben ennek a hitvallásnak a tanításával.

3.2. A kánonok

A niceai zsinat az első egyetemes, azaz a teljes keresztyénséget lefedő zsinatként vonult be a történeti köztudatba, holott – mint láttuk – ez egyébként tényszerűen nem így volt. Ennek ellenére különös módon a zsinaton megszületett határozatok messze nem élnek olyan élenken a keresztyén emlékezetben, mint maga a hitvallás. E döntések némelyike persze annyira a korhoz kötött, hogy a későbbi nemzedékek számára nem bírnak komolyabb jelentőséggel.

Foglalkoztak a zsinat püspökei néhány aktuális egyházszervezési kérdéssel, különös tekintettel arra, hogy a világi környezet is változóban volt: a Római Birodalom belső viszonyai stabilizálódtak, a keresztyének száma megnőtt, az állam és maga a császár ellenségből szövetségessé vált, ezzel együtt az egyház szerepe is felértékelődött. Így magától értődik, hogy a zsinati kánonoknak mintegy fele ebben a témában fogalmazódott meg.

Az egyházszervezési kérdések jelentős része a klérusra vonatkozik, amellyel kapcsolatban a zsinat igyekezett rendet tenni, és megszüntetni némely elterjedt, helytelen gyakorlatot. Szabályozták például a hivatal elfoglalásának módját abban a tekintetben, hogy az újonnan megkereszteltet ne emeljék nyomban klerikusi szerepbe, minthogy „a tanuláshoz időre, a keresztség után pedig próbatételre van szükség”²⁶ (vö. 1Tim 3,6). A vizsgálat nélkül klerikussá választottak felszentelését érvénytelennek minősítették.

Az egyházból kiközösítettek számára is bezártak minden kiskaput a visszatérést illetően, ugyanakkor azt is meghagyták, hogy minden ilyen esetet körültekintően meg kell vizsgálni, nem valamilyen személyes feszültség áll-e mögötte: „Hogy pedig ezt a vizsgálatot kellőkép-

26 Erdő P. ford. *Az I. Konstantinápolyi...* (22. jz.), 284.

pen meg lehessen tartani, helyesnek találtuk, hogy minden tartományban évenként kétszer tartsanak zsinatot, hogy a tartomány összes püspökei összegyűljenek és az ilyen vizsgálatokat közösen elvégezhessék, hogy így azokat, akik a közös vélemény szerint (οἱ ὁμολογουμένως [hoi homologoumenosz]) engedetlenek voltak püspökükkel szemben, joggal kizártnak tekintsék, amíg csak a püspökök gyülekezete jónak nem látja az ítélet enyhítését.”²⁷

Nyilvánvalóan tükröződik ezekben a rendelkezésekben egy fajta olyan egyházi szervezet kialakítása, amely mintegy leképezi a világi szervezet felépítését. Ugyanezt érhetjük tetten abban a rendelkezésben is, amely szerint „tilos a püspöknek, a presbiternek és a diákonusnak átmenni egyik városból a másikba”,²⁸ vagyis önkényesen megváltoztatnia működése helyszínét. A zsinati kánon ezt megszüntetendő gyakorlatként említi. Súlyos problémával állunk szemben, mert a zsinat egy külső nyomásként jelentkező lehetőségre is hivatkozik: „Ha pedig valaki el meri ragadni azt, aki a másé (τὸν τῷ ἑτέρῳ [ton tó heteró]) és a saját egyházában föl meri szentelni annak a püspöknek az engedélye nélkül, akinek a klérusába az illető tartozik, a szentelés legyen érvénytelen.”²⁹

Ugyancsak szigorította a zsinat a püspökök felszentelésének körülményeit is, azzal a szándékkal, hogy megszüntessen mindenféle önkényeskedést. A továbbiakban a püspököket csak az adott tartomány valamennyi püspökének jóváhagyásával lehetett a hivatalukba iktatni, illetve

legvégső esetben elegendő volt, hogy „legalább hárman gyűljenek össze és a távollevők írásbeli beleegyezésével végezzék el a kézfeltételt”.³⁰ További feltételként sorolták ide a zsinati atyák a metropolitának az engedélyét: „Az pedig álta-

szigorította a zsinat a püspökök felszentelésének körülményeit is

lánban nyilvánvaló, hogy ha valaki a metropolita beleegyezése nélkül lett püspök, arról a nagy zsinat azt határozta, hogy ne is legyen püspök.”³¹

Kiemelte továbbá a zsinat, hogy a püspökök közül egy fajta elsőség illeti meg Antiokheia, Alexandria és Róma püspökét, de ugyanez vonatkozik Aelia³² püspökére is.

A kánonok másik része a néhány évvel korábban lezárult egyházüldözéssel kapcsolatos kérdésekre irányult. A vészterhes időkből ugyanis egyesek megtörték a fenyegetések és a kín-

27 Erdő P. ford. *Az I. Konstantinápolyi... (22. jz.)*, 285–286.

28 Erdő P. ford. *Az I. Konstantinápolyi... (22. jz.)*, 289.

29 Erdő P. ford. *Az I. Konstantinápolyi... (22. jz.)*, 290.

30 Erdő P. ford. *Az I. Konstantinápolyi... (22. jz.)*, 285.

31 Erdő P. ford. *Az I. Konstantinápolyi... (22. jz.)*, 286.

32 Aelia Capitolina voltaképpen Jeruzsálem városa volt, amelyet Kr. u. 70-ben a lázadó zsidók elleni hadjárat során a rómaiak leromboltak, majd a helyére Hadrianus császár új várost építtetett, eltörölve annak zsidó jellegét. Végül éppen a niceai zsinatot követően, a jeruzsálemi püspök panaszára Constantinus rendelte el a helyi pogány szentélyek lerombolását, illetve Krisztus sírja felett az eredeti – később megsemmisült – Szent Sír-templom felépítését.

zások hatására, és megtagadták a hitüket. Őket általában vezeklésre kötelezték, de akadtak olyan esetek is, amikor a hittagadás ténye nem jutott nyilvánosságra, legfeljebb hosszabb idő múlva. A niceai atyák ezekben az esetekben felmentették az ilyen személyeket gyanútlanul megbízó egyházi vezetőket a felelősség alól: „Ha olyanokat szenteltek fel, akik elbuktak, akár tudtak erről a szentelőkről, akár nem, ez nem gyengíti az egyházi kánont, (hiszen) ha a (dolog) kiderül, leteszik őket.”³³ A szankció tehát semmiképpen sem maradhatott el, még a bűnbánatot követően sem, mint ahogyan a vezeklésnek az a része sem, hogy nem maradhattak az istentiszteleti közösség teljes jogú tagjai, és hosszú ideig nem részesülhettek az úrvacsora szentségében: „Akik tehát igazán megbánják, azok, ha már hívők voltak, három évig a hallgatók közt (ἐν ἀκροώμενοις [en akroómenoisz]) tartanak bűnbánatot, majd hét évig a térdelők között (ὕποπεσοῦνται, [hüpopeszuntai]), két évig pedig a felajánlást kivéve vegyenek részt a néppel együtt az imában.”³⁴

Hasonlóképpen rendelkezett az eset azokról a katonákról, akik a megtérésük után visszatértek a hadseregbe, vagyis az akkor még az egyházzal ellenséges állami szolgálatba. Nekik tizenhárom évig kellett vezeklésiük. Ugyanígy kellett bűnbánatot tartaniuk azoknak, akik még megkeresztelkedésük előtt buktak el, igaz, nekik csak három évig tartott a vezeklésük.

Figyelemre méltó azonban, hogy a zsinat végszükség esetén még a vezeklőktől sem tagadta meg az úrvacsorát: „Általában mindenkinek, aki halálán van és kéri, hogy elnyerhesse az eucharisziát, adja meg a püspök (megfelelő) vizsgálat után.”³⁵

Az egyház múltjához nemcsak az állami üldöztetés, hanem a különféle eretnokségek megjelenése is hozzátartozott. Lényegesnek tartjuk kiemelni, hogy bár a niceai zsinat következetesen kizárta az egyházból az ariánusokat, nem kevés méltányosságot tanúsított a megtért tévelygőkkel szemben. Így például a magukat tisztáknak (καθαροί [katharoi]) nevezőkkel kapcsolatban, akik közül bizonyos esetekben még a felszentelt papokat is meghagyta a hivatalukban, természetesen csak azután, hogy visszatértek az igaz hithez.

Némileg szigorúbban viszonyultak az atyák a krisztológiai vita egyik eretnek irányzatából, Pál antiokheiai püspök hívei közül megtérőkhöz: „A katolikus egyházba visszatérő paulinistákról olyan rendelkezést adtak ki, mely előírja, hogy feltétlenül újra kell keresztelni őket (ἀναβαπτίζεσθαι αὐτοὺς [anabaptizesthai autusz]). Ha egyesek ezelőtt a klérus tagjai voltak, kereszteljék meg őket újra, aztán szentelje fel őket a katolikus egyház püspöke, feltéve, hogy hibátlanok és feddhetetlenek bizonyultak.”³⁶ A szigorúság oka nyilván az, hogy Szamoszatai Pál követői Krisztus istenségét tagadták, így esetükben nem erkölcsi vagy egyházfegyelmi kérdések merültek fel, hanem egyenesen az, hogy valóban keresztyének-e?

33 Erdő P. ford. *Az I. Konstantinápolyi...* (22. jz.), 288.

34 Erdő P. ford. *Az I. Konstantinápolyi...* (22. jz.), 288.

35 Erdő P. ford. *Az I. Konstantinápolyi...* (22. jz.), 289.

36 Erdő P. ford. *Az I. Konstantinápolyi...* (22. jz.), 291.

Szintén elítélte a zsinat azokat a klerikusokat, akik a rosszul értelmezett tisztaság és hitbuzgalom jegyében önként kasztrálásnak vetették alá magukat.

A zsinat a liturgikus életben is rendet óhajtott teremteni. Megszabta például azt, hogy – az elterjedt gyakorlattal szakítva – az istentiszteleteken a püspök vegyen elsőként úrvacsorát, majd ő ossza ki a papoknak, a diakónusok pedig csak ezek után részesülhessenek a szentségben. Egy további rendelkezés szerint az istentiszteleten nem térdelve, hanem állva kell elmondani az imákat.

Végül erkölcsi kérdésekkel is foglalkoztak a zsinat püspökei. Megtiltották, hogy egy klerikus háztartásában oda nem illő nők is lakjanak, leszámítva „anyját, nővérét, nagynénjét vagy azokat a személyeket, akikkel kapcsolatban semmi gyanú fel nem merülhet”.³⁷ A korabeli gyakorlatnak megfelelően ugyan nincsenek külön megemlítve, de nyilván a papok feleségeit is ide kell értenünk, hiszen a nőtlenség nem volt előírt feltétele az egyházi szolgálatnak.

Határozatot hozott a zsinat arról is, hogy a papoknak hivatalvesztés terhe mellett tilos pénzt kölcsönözniük kamatszámítás mellett.

3.3. A zsinati levél

A niceai zsinat dokumentumai között végül egy rövid levelet kell megemlítenünk, amelyben a zsinat püspökei beszámoltak a történekről. A levél tényleges szerzője ismeretlen, címzettjei a keleti tartományok gyülekezetei, kiemelten az alexandriaiak.

A levél három témával foglalkozik. Elsőként ismerteti azt, hogy miképpen foglalt állást a zsinat Arius nézeteivel kapcsolatban. Sok részletet itt nem találunk, csak egyszerűen a tények bemutatását, azaz hogy „egyhangúlag úgy találtuk, hogy átokkal sújtsuk istentelen tanítását, káromló szavait és neveit, amiket káromkodva az Isten Fiára alkalmazott, azt mondva, hogy nem létezőkből lett, és volt idő, amikor még nem volt, és azt mondta, hogy az Isten Fia szabad akarattól képes a bűnre és az erényre, meg teremtménynek és teremtettnak nevezte”.³⁸ Emellett közölte a levél a kérdés megnyugtató rendezését: „Az Isten kegyelme azonban megszabadított minket attól a gonosz tantól, istentelenségtől és káromlástól, meg azoktól a személyektől, akik lázadást meg megosztást mertek szítani a nép között”.³⁹

A levél második témája egy újabb szakadással kapcsolatos döntésről számol be, amely az arianusvitához hasonlóan ugyancsak Alexandriában robbant ki, és amelynek főszereplője a püspöki tisztségre személyes ambíciói révén magát önkényesen megválasztató Melitiosz, aki így a törvényesen beiktatott Alexandrosz püspök vetélytársa lett. Ez a nézeteltérés elvileg független volt az arianusvitától, bár Melitiosz hívei a jelek szerint nagyobb számban végül Ariushoz csatlakoztak, nem feltétlenül hitbéli meggyőződés, hanem valóban személyi ellentétek miatt.

37 Erdő P. ford. *Az I. Konstantinápolyi...* (22. jz.), 285.

38 Baán I. ford. *Szókratész egyháztörténete...* (4. jz.), 62.

39 Baán I. ford. *Szókratész egyháztörténete...* (4. jz.), 62.

A zsinat ehhez képest – minden bizonnyal a békesség kedvéért – meglepően elnéző volt a szakadárokkal. Magának Melitiosznak azt is megengedte, hogy „maradjon meg saját városában, de semmiféle felszentelési vagy kinevezési hatalma ne legyen, ne jelenhessen meg vidéken vagy egy másik városban ennek ürügyén; pusztán csak a méltóság nevét tartsa meg (τὸ ὄνομα τῆς τιμῆς κεκτῆσθα [to onoma tész timész kektésztha])”.⁴⁰ Sőt, a zsinat abban is engedékeny volt, hogy a Melitiosz által klerikussá szentelt személyeket sem fosztották meg hivataluktól, azzal együtt, hogy velük szemben a törvényes püspök, Alexandrosz által felszenteltek kerüljenek az első helyekre. Melitiosz köré viszont szigorú határokat húzott a zsinat: „Melitiosz személyével kapcsolatban azonban egészen más döntés született, korábbi rendbontó viselkedése és könnyelmű, merész véleménye miatt, nehogy bármiféle hatalmat vagy megbízatást kapjon, mert olyan ember, aki képes rá, hogy ugyanazokat a rendbontásokat kövesse el.”⁴¹

Végül közli a levél a húsvét ünneplésével kapcsolatos vita megnyugtató rendezését is, amelynek köszönhetően „az összes keleti testvér, akik korábban a zsidókkal együtt ünnepeltek, a rómaiakkal, velünk és mindazokkal, akik ősidőktől fogva (ἐξ ἀρχαίου [ex arkhaiu]) velünk együtt tartották a húsvétot, mostantól fogva együtt üli majd meg”.⁴²

4. 1700 esztendő tanulságai

Hogy a niceai zsinat, illetve mindaz, ami ott történt, és amit ott elhatároztak, komoly egyház-történeti jelentőséggel bír, az nem kérdés. De vajon van-e a történeti emlékezésen túlmutató súlya az 1700 évvel ezelőtt összeült gyűlésnek?

A fentiekben azt láttuk, hogy a zsinaton összeült püspökök meggyőző arányban álltak ki a tiszta tanítás mellett az eretnek ariánusokkal szemben, amit akár diadalként is értelmezhetünk. A feszültség azonban ezzel nem ért véget, mert az ariánusvita váltakozó erőviszonyok közepette még nagyon sokáig elhúzódott. Azon túl is, hogy maga Arius 336-ban meghalt, egyébként nem sokkal Constantinus halála előtt. A krisztológiai vita azonban még ennél is tovább tartott. Az ariánusok bizonyos időszakokban felülkerekedtek a tiszta tanítást képviselőkkel szemben. Végül Constantinus is az ő pártjukra állt: őt halála előtt például az Ariusszal jó kapcsolatot ápoló nikomédeiai püspök, Euszebiosz keresztelte meg.

Mindennek tükrében a niceai zsinat korántsem a tiszta tanítás végső győzelme volt, legfeljebb egy biztató pillanatfelvétel a hosszú küzdelemben. Ez pedig máris tanulság minden idők keresztyénsége számára. Intő jel tudniillik, hogy a tiszta tanítás melletti kiállás sohasem szükségtelen, és ennek jegyében folyamatosan ébernek kell maradnunk, nehogy valamilyen tévelygés beszivárogjon a sorainkba. Minden időkbén, így napjainkban és közöttünk is aktuális ugyanis az apostoli intés, amely szerint „mindent vizsgáljatok meg: a jót tartsátok meg, a gonosz minden fajtájától tartózkodjatok!” (1Thessz 5,21–22)

40 Baán I. ford. *Szókratész egyháztörténete...* (4. jz.), 62.

41 Baán I. ford. *Szókratész egyháztörténete...* (4. jz.), 63.

42 Baán I. ford. *Szókratész egyháztörténete...* (4. jz.), 63.

Ami a niceai zsinaton, illetve előtte és utána történt, az világosan kijelöli minden idők kereszttyénsége számára az áthághatatlan vörös vonalat a tiszta tanítás és az eretnecség között. Ez a határvonal pedig nem másban áll, mint hogy mit vallunk Jézus Krisztusról (vö. Mk 8,29). Azt láttuk, hogy a Nikaiában összegyűlt püspökök túlnyomó többsége akkor vált hajlíthatatlanná, amikor azt látták, hogy a valóságos emberré lett valóságos Istennek, az emberségében önmagát az elveszett emberért a kereszten feláldozó Krisztusnak a megváltásban játszott kizárólagos szerepe csorbul.

Ez az a pont, ahol minden idők kereszttyénségének el kell felejtene a kompromisszumkészség leghalványabb lehetőségét is. Elterjedt az a narratíva, amely szerint a krisztológiai vita valamilyen elméleti, filozófiai szócséplés lett volna, amelynek nincs köze a kereszttyén hit lényegéhez. E mögött a felfogás mögött persze ott van a nyugati kereszttyénségnek az a napjainkban tapasztalható kiüresedése is, amely a szigorúan körülhatárolt Krisztus-hitet felcserélte a parttalan toleranciával, mindennek és mindenkinek a feltétel nélküli elfogadásával.

A niceai atyák viszont arra tanítanak bennünket, hogy nem ez a kilúgozott gondolkodásmód a kereszttyénség, hanem az, amit ők maguk a hitvallásukban megfogalmaztak, és ami Krisztus személyének és váltságművének a páratlanságát hirdeti. Azt jelenti a kereszttyénség, hogy ehhez a krisztológiához minden vádat és minden konfliktust vállalva ragaszkodunk.

Ennek kapcsán óhatatlanul felmerül a rendkívül szenzitív kérdés: nem kellene-e átgondolnunk a hazánkban kulturálisan tagadhatatlanul fontos szerepet játszó, önmagát kereszttyénként meghatározó unitárius valláshoz való viszonyunkat annak tükrében, hogy az ő Krisztusról vallott tanításuk milyen viszonyban áll a niceai hittel, és milyen viszonyban van az ariánus tradícióval? A kérdés komolyan vétele nyugtalanító válaszokat generál, amelyek abba az irányba mutatnak, hogy az unitárius hitvallás akár messzebb is állhat a niceai hittől, mint magának Ariusnak a tanrendszere.

Nem kevésbé érzékeny kérdés az, amit a niceai zsinat egy másik szempontból vet fel: nevezetesen, hogy milyen viszony legyen a világi hatalom és az egyház között. Utaltunk rá, hogy Constantinus császárnak komoly szerepe volt a niceai zsinaton, amely szerepet nem feltétlenül a hitbeli meggyőződése, sokkal inkább a Római Birodalom aktuális helyzetével kapcsolatos elképzelései határoztak meg. Ebben persze

nincs semmi különös: egy uralkodónak – aki alapvetően Istennek, a történelem Urának hatalmából gyakorolja a hivatását – az a feladata, hogy valamennyi alattvalójának az érdekeit

milyen viszony legyen a világi hatalom és az egyház között.

képviselje. Ezért akart békét Constantinus birodalmának legnagyobb és legjelentősebb vallási közösségében, függetlenül a saját hitbeli meggyőződésétől. Neki mint uralkodónak eddig terjedt a mandátuma.

Elterjedt vélekedés szerint a niceai zsinat az egyházat a világi hatalom alá rendelte. Ez tényszerűen nem igaz. Ebben az összefüggésben persze arról sem feledkezhetünk meg, hogy nem sokkal korábban még véres kereszttyénüldözés zajlott a Római Birodalomban, illetve hogy az a

Licinius, aki Constantinus utolsó vetélytársa volt, társcsászárként még a zsinat előtti évben is foganatosított bizonyos keresztényellenes intézkedéseket.

A világi hatalom és az egyház viszonya napjainkban is kényes kérdés. A Nikaiában történtek valami olyasmit sugallnak, hogy Constantinus egy fajta stratégiai partnert látott az egyházban: ezért volt fontos számára annak egysége és békessége. Az nyilván elfogadhatatlan, hogy az egyház rátelepedjen a világi hatalomra, mint ahogyan az ellenkezője is veszedelmeket rejt magában. A stratégiai partnerség azonban mindenképpen elfogadható, hiszen az egyház által képviselt értékrend megfelelő irányba csatornázhat be bizonyos világi folyamatokat, egészen a konkrét törvényhozás szintjéig; ugyanakkor az európaiság egyik – újabban némelyek által megtagadott – alapja sem más, mint a keresztény hit és erkölcs. Ebben az összefüggésben a világi hatalom ugyan nem vallási tényező, ám Isten világot uraló mindenhatóságának egyik eszköze: nem több, de nem is kevesebb. Ez pedig kizárja azt a napjainkban elterjedt sajátos álláspontot, amely szerint a kereszténységnek szükségszerűen a világi hatalom ellenzékeként kellene működnie.

A zsinat alapvető öröksége a niceai hitvallás, amelyre az utókor a legkorábbi időkben sem valamilyen elméleti állásfoglalásként tekintett, hanem nagyon hamar beemelt a liturgikus gyakorlatba, így a régmúltban megfogalmazott állásfoglalás minden korban aktuális, mindenkor élő szöveggé vált.

Ezzel kapcsolatban elengedhetetlen a kritikai megjegyzés: szükséges volna a niceai hitvallásnak a Magyarországi Evangélikus Egyházban is ilyen élő, liturgikus szöveggé váló megtartása. Jelenleg használatos énekeskönyvünk legalábbis alternatívaként évtizedek óta kínálja a használatát gyülekezeteinknek, sajnálatos módon meglehetősen eredménytelenül. Érdemes és hasznos volna élni a rendelkezésünkre álló lehetőségekkel, és minthogy a niceai hitvallás a kereszténység alapjait – vagyis a Krisztusról szóló tanítás lényegét – foglalja egybe, ezért kívánatos volna minden egyes istentiszteletünkön hely adni neki. Ezzel újra belesimulnánk a másfélezer esztendő szerinti keresztény tradícióba, ideértve mind a keleti, mind a nyugati keresztény hagyományt. Ami azért rendkívül fontos, mert a tapasztalat szerint evangélikus identitásunk alapját ma nem feltétlenül a kereszténység legrégebbi tradíciói határozzák meg, hanem leginkább az utóbbi néhány évszázadnak az ellenreformációval összefüggő opponens megnyilatkozásai. Ez pedig – merjük kimondani – azt eredményezi, hogy a magyarországi lutheránus önmeghatározás végzetesen eltorzul.

Mit jelent ma számunkra a niceai zsinat?

Fontos örökséget, ámde nem egyszerűen múltba tekintést, hanem a kereszténység élő tradíciójának megélését. Akár a saját hitünk tartalmáról van szó, akár az egyház tanításának tisztaságáról, akár az ökumenikus távlatokról, a niceai zsinat, illetve az ott megszületett hitvallás kétségtelenül olyan alapot jelent, amelyhez érdemes újra meg újra visszanyúlnunk, és amelyre az egyik első számú igazodási pontként tekinthetünk.

a tiszta tanítás *melletti kiállítás sohasem szükségtelen,*

A budahegyvidéki evangélikus gyülekezet meghurcolása, 1959–1963. 4. rész

6. Az egyházvezetés szerepe és motivációi

6.1. Káldy Zoltán és Vető Lajos

A gyülekezet tárgyalt korszakának nemrég elhunyt tanúja szerint az egyházközség megropantásáért elsősorban a korabeli egyházvezetést terhelte a felelősség. A döntéshozatali lánc Káldy Zoltántól Vető Lajoson át ért el a végrehajtás oroszlánrészét elvégző Várady Lajos eszeresig.¹ A személyes és kollektív gyülekezeti emlékezetben élő képet árnyalják a felkutatott dokumentumok.

Fentebb már utaltunk arra az egyházjogilag megmagyarázhatatlan helyzetre, hogy Káldy Zoltánnak semmilyen jogalapja nem volt belefolyni a hegyvidéki ügyekbe. A gyülekezet nem az ő egyházkerületéhez tartozott, és ekkor még a püspök-elnöki tisztséget is Vető Lajos viselte. Káldy hiperaktivitásának két magyarázata lehet: egyrészt ebben az időszakban Vető Lajos többször küszködött betegséggel, ami a gyakorlati munkavégzésben is gátolta. A másik ok politikai: Káldy Zoltán úgy vállalta püspöki tisztségét, hogy tudta, az egyházi kulcspozíciókból el kell távolítania az Ordasshoz kötődő fővárosi lelkészeket.²

Káldy Zoltán személyesen gondoskodott arról, hogy jelöltjét, Zoltai Gyulát a gyülekezet megválassza. 1959. augusztus 6-án nem hivatalos presbiteri ülésen magyarázta el a jelenlévőknek, hogy nem maradhat olyan lelkész a helyén, aki teljes mértékben kiszolgáltta Ordass püspököt, és a segédlelkészként Hegyvidéken megelégedéssel szolgáló Ruttkay Elemér sem alkalmas a gyülekezet vezetésére. Zoltai Gyula kiküldésének elfogadását javasolta, aki „jó igehirdető, érti az egyház és az állam viszonyából származó kérdéseket.”³ Az 1959. augusztus 18-i presbiteri

ülésen Várady Lajos is hivatkozott a püspök augusztus 6-i látogatására: „Utal Káldy Zoltán püspök úr legutóbbi ittléte alkalmával erre vonatkozó kijelentésére, amely szerint [...] Ruttkay Elemér megválasztásához az egyházi vezetés nem járulna hozzá. A püspök úr e ki-

jelentésével kapcsolatban Zoltai Gyula tiszaföldvári esperes-lelkész személyében megemlíttette azt a lelkészt, akinek meghívását az egyházi vezetőség örömmel pártfogolná.”⁴ Káldy egy

személyesen gondoskodott arról, hogy jelöltjét, Zoltai Gyulát a gyülekezet megválassza.

1 Interjú Kézdy Pállal, 2021. november 2.

2 ÁBTL 3.1.2. M–32401, 23. „Pécsi”: Evangélikus egyház, 1958. november 10.

3 ÁBTL 3.1.2. M–32401, 78. „Pécsi”: A Budahegyvidéki Evangélikus Egyházközség presbitériumának üléséről, 1959. október 14.

4 BHV-jegyzőkönyvek, 1959, 78. Presbiteri ülés jegyzőkönyve, 1959. augusztus 18.

ügynökjelentésében arról a „lelkész-kinevező bizottsági” ülésről is beszámolt, melyen 1959. szeptember 19-én a hegyvidéki lelkészi állásról tanácskoztak. Ezen Káldyn kívül az északi egyházkerület püspökhelyettese, Szabó József, a budai egyházmegye vezetői, teológiai tanárok és Kardos József voltak jelen.⁵

A Danhauser László kiköltözésével kapcsolatos lakásvásárlás ügyében ismét exponálta magát Káldy Zoltán. Mint említettük, Kardos Ernő és Jármay Gyula két ízben is tárgyaltak Káldyval a közegyházi támogatásról. A december 9-i megbeszélésen a püspök világossá tette elvi álláspontját a Danhauser László lakáskérdését megoldó kölcsön megítéléséről: „nem Danhauser Lászlóra és nem a gyülekezetre való tekintettel, hanem azért, hogy Zoltai Gyula, mint új gyülekezeti lelkész családjával együtt végre beköltözhessenek a gyülekezeti ház lelkészlakásába.”⁶ A támogatás folyósításának feltételéül szabott lemondó nyilatkozatot is Káldy követelte meg Danhausertől.⁷

Mint fentebb már említettük, Káldy Zoltán közvetlen beavatkozásának következő nyomát Zoltai menesztésénél találjuk. Ő próbálta meg Zoltait rávenni házassága rendbehozására és házasságon kívüli viszonya megszüntetésére.⁸ Amikor a botrány a gyülekezet széles körében nyilvánossá vált, ragaszkodott korábbi patronáltja menesztéséhez.⁹ Ezzel együtt nem engedte el teljesen Zoltai Gyula kezét. Utóbbi a fegyelmi tárgyalásán hivatkozott Káldy ígéretére, hogy nem a budai egyházmegye törvényszéke fogja ügyét tárgyalni.¹⁰

Káldy Zoltán közvetlen beavatkozásának következő nyomát Zoltai menesztésénél találjuk.

Vető Lajos Danhauser László menesztésének végrehajtásában működött közre aktívan. 1959. április 9-én rendelte magához a hegyvidéki lelkészt, és hozta tudomására Várady esperes jelenlétében, hogy „egyházi közérdekből, az állam és egyház közt fennálló viszonyra való tekintettel el kell hagyn[ia] Budapestet, azaz jelenlegi gyülekezet[é]t és vidékre kell távozn[ia].”¹¹ Zoltai megválasztásának folyamatában Vető betegsége miatt nem játszott szerepet, a lelkészt kiküldő okiratot is a püspökhelyettes, Szabó József szignálta.¹² Mint fentebb már írtunk róla, a gyülekezeti tisztikar lemondatásának ügyében egy ponton megpróbált közvetítő szerepet

5 ÁBTL 3.1.2. M–32401, 71. „Pécsi”: Kardos Ernő, 1959. szeptember 9.

6 BHV-jegyzőkönyvek, 1960, 31. Kardos Ernő – Jármay Gyula: Feljegyzés[, 1960. január 26.].

7 BHV rendezetlen iratok. Danhauser László: Kálváriám újabb stációja, 3.

8 EOL Budai Egyházmegye iratai, 209. tétel. KI Várady Lajosnak, 1962. november 26.

9 EOL Budai Egyházmegye iratai, 209. tétel. Várady Lajos: Bizalmas feljegyzés Zoltai Gyula ügyében, 1962. december 2.

10 EOL Budai Egyházmegye iratai, XXX. tétel. Jegyzőkönyv a Budai Evangélikus Egyházmegye törvényszékének tárgyalásáról, 1964. július 7.

11 BHV rendezetlen iratok. [Danhauser László: Beszámoló a presbitérium részére lemondása körülményeiről, 1959. április 2.]

12 BHV-jegyzőkönyvek, 1959, 87. Püspöki kiküldő nyilatkozat Zoltay Gyula részére, 1959. szeptember 9.

játszani és Kardos Ernő felügyelői tisztségét megmenteni Pollner Jenő lemondásáért cserébe.¹³ Zoltai házasságtörési botrányát igyekezett eltussolni, az ügy kezelését Káldyra bízta. Amikor azonban már elindult a jogi eljárás, akkor személyesen vezette a lelkész menesztését kimondó presbiteri ülést.¹⁴ A lelkész menesztése után kiderült pénzügyi visszaéléseket feltáró vizsgálat megindítására, majd a hivatalos fegyelmi eljárás lefolytatására is Vető Lajos adott utasítást.¹⁵ Miután a fegyelmi eljárás zsákutcába jutott, Vető feladata lett volna egyházkerületi törvényesíken folytatni az ügyet, de ezt végül elszabotálta.¹⁶

a hivatalos fegyelmi eljárás lefolytatására is Vető Lajos adott utasítást

Káldy Zoltán püspökké választása idején tisztában volt azzal, hogy a „személyi kérdéseket” rendezni kell az egyházban – azaz a kulcs-

pozíciókból el kell távolítania azokat, akik Ordasshoz kötődnek, és így reakciónak számítanak. Ebből a szempontból Budapest összes gyülekezete érintett volt, mindenkinek távoznia kellett, aki a forradalom utáni időszak egyházi kibontakozásának részese volt. Káldy azonban lehetőségei szerint az egyházi ébredés embereit igyekezett megkímélni. Danhauser Lászlóról írott ügynöki jelentésén is tetten érhető ez a kettősség. Püspöki beiktatása után néhány héttel, 1958. november 23-án folytatott magánbeszélgetést közös ismerősük lakásán a hegyvidéki lelkésszel. Számon kérte rajta az összes politikai „bűnét”: a haladó gondolkodástól való idegenkedését, ami már 1956 előtt kitűnt, Ordass teljes körű támogatását, az Ordass fogsága idején elnémult hegyvidéki harangról tett megjegyzését és azt, hogy Hegyvidék politikailag megbízhatatlanoknak ad menedéket. Kifogásolta, hogy nem segíti jobban a jelenlegi egyházvezetőséget. Danhauser visszautasította a reakció vádját, de elismerte, hogy Ordass ügyében talán nem viselkedett elég megfontoltan, amikor úgy gondolta, hogy az állam és a püspök kapcsolata helyrehozható. Káldyt személyesen becsüli, bár többeknek az a véleménye róla, hogy „csupa igent mondott Káldy az állammal szemben és semmi nemet.” Szeretne előrelépni az egyházpolitikában. Káldy minderről úgy vélekedett, hogy Danhauser túlságosan naiv, de hibái nagy része abból fakad, hogy gyülekezete „meg van terhelve deklasszált elemekkel.” Konklúziója szerint presbitériumát meg kellene tisztítani, az egyházvezetés mellé kell állnia, különben nem tarthatja meg hegyvidéki állását.¹⁷ Káldy püspökké választása után tehát reménykedett abban, hogy Danhausert esetleg át tudja állítani, és ezzel el tudja kerülni menesztését gyülekezete éléről.

Már a fenti jelentésből is kitűnik, hogy a hegyvidéki gyülekezet tagjai és presbitériuma irányában erős averziói voltak Káldynak. A már említett, 1959. augusztus 6-i nem hivata-

13 BHV-jegyzőkönyvek, 1960, 140. Presbiteri ülés jegyzőkönyve, 1960. december 29.

14 Interjú Kézdy Pállal, 2021. november 2.

15 EOL Budai Egyházmegye iratai, 209. tétel. Várady Lajos: Nyilatkozat Zoltai Gyula „utolsó szó jogán” írt levelével kapcsolatban, 1–2.

16 EOL Budai Egyházmegye iratai, 209. tétel. Várady Lajos Vető Lajosnak, 1965. augusztus 24.

17 ÁBTL 3.1.2. M–32401, 96. rv „Pécsi”: Danhauser László, 1958. december 23.

los presbitériumi üléseiről szóló jelentésében lelkiismereti aggályok nélkül továbbította Koczor Miklós politikailag igen kényes hozzászólását, aki szerint az állam törvénytelenül avatkozott bele a gyülekezet életébe. „Ezt egy olyan állam csinálja, amelyik kimondottan ateista. Nyilvánvalóan tönkre akarják tenni az egyházak munkáját.” Az állammal együttműködő és a gyülekezet autonómiáját lábbal tipró egyházi vezetést is élesen elítélte Koczor Miklós Kerekes Titusszal és Pollner Jenővel egyetértésben. Káldy „cáfolta” az elhangzottakat „és azt mondta Koczornak, hogy az ilyen presbiterek teszik tönkre az egyházat.”¹⁸

A már említett jelentésben a „lelkész-kinevező bizottság” 1959. szeptemberi ülését illetően Kardos Ernő hozzászólásáról számolt be Káldy Zoltán. Eszerint Kardos azzal igyekezett lebeszélni a jelenlévőket Zoltai Hegyvidékre helyezéséről, hogy az eset láncreakciót indíthat el. Ha az állam kívánságainak az egyházvezetés nem áll ellen, akkor maradék szabadságát is el fogja veszíteni.¹⁹ Káldy Zoltán 1960. március 25-én újabb jelentést írt a gyülekezetéről tartó bizottság számára. Jelentésének adatai Zoltai Gyulától származtak, és az ő nézőpontját képviselték – nyíltabban, mint ahogyan az a nyilvános jegyzőkönyvekből kiderült. Káldy írt Zoltai szívtelen fogadtatásáról, és arról, hogy számos jel van arra, hogy a gyülekezet még mindig aktív kapcsolatot tartott volna lelkészével. A lelkész úgy sejtette, hogy nem kap elég betekintést az anyagi ügyekbe. Az ifjúsági munka túlságosan élénk, a város más részein élők is részt vesznek benne. Zoltai nem mer ez ellen semmit tenni, mert akkor végképp megromlana a kapcsolata a gyülekezettel. Az ifjúság vezetője Koczor Miklós, akit szeretne ugyan „kiiktatni”, de itt is beláthatatlanok lennének a következmények. A presbitérium folyamatosan akadályozza a lelkész munkáját, „változatlanul a Pollner–Jármay–Kardos társaság zavarja a helyzetet.”²⁰

Káldy Zoltánnak a Hegyvidékről írt ügynökjelentéseiből kitűnik, hogy a püspök a gyülekezetet és a presbitériumot deklasszált „reakciós” elemek gyülekezőhelyének tartotta, amely folyamatosan veszélyeztette az állam és az egyház harmonikus együttműködését, áttételesen Káldy hatalmi pozícióit. Minden bizonnyal ezért avatkozott be olyan gyakran közvetve és közvetlenül a gyülekezet életébe, és igyekezett annak belső autonómiáját megtörni.

6.2. Várady Lajos

A hegyvidéki konfliktusok személyes rendezését legnagyobbbrészt Várady Lajos budavári lelkész, a budai egyházmegye esperese intézte. Az 1959 áprilisa és 1963 szeptembere (Danhauser László távozása és Csengődy László megválasztása) közötti időszak harminckét presbitériumi ülése

18 „Pécsi” 1 78. ÁBTL 3.1.2. M–32401, 78. „Pécsi”: A Budahegyvidéki Evangélikus Egyházközség presbitériumának üléséről, 1959. október 14.

19 ÁBTL 3.1.2. M–32401, 71. „Pécsi”: Kardos Ernő, 1959. szeptember 9.

20 ÁBTL 3.1.2. M–32401, 138–139. „Pécsi”: Jelentés a budahegyvidéki evangélikus gyülekezetéről, 1960. március 25.

a hegyvidéki gyülekezet tagjai és presbitériuma irányában erős averziói voltak Káldynak.

közül tizenegy ülésen volt jelen. 1961 áprilisa és szeptembere között adminisztrátorként ő volt a gyülekezet lelkésze.

Várady az egyházvezetőség és a presbitérium, majd később Zoltai és a presbitérium konfliktusaiban egyértelmű következetességgel törte meg a gyülekezet képviselőinek akaratát. Budahegyvidék 1959 és 1963 közötti éveinek leginkább jogtipró döntései közvetlenül Várady nevéhez kötődnek. Az 1959. augusztus 18-i presbiteri ülésen – amikor a jelenlévők nagy többsége hosszú vita után Ruttkay Elemér meghívására szavazott – Várady arra hivatkozva negligálta a döntést, hogy a presbiterek 75%-nál kevesebb voksot kapott. Úgy hozott határozatot lelkészválasztási jogról való lemondásról és a

leginkább jogtipró döntései közvetlenül Várady nevéhez kötődnek

lelkészválasztási jogról való lemondásról és a

lelkészküldés lehetőségének kimondásáról, hogy arra mindössze három presbiter szavazott.²¹ Kardos Ernő, a gyülekezeti tisztikar, illetve három „renitens” presbiter eltávolításának újból minden akadályt elhárított. Pollner Jenő másodfelügyelő lemondatása érdekében előásta annak reverzálisát,²² amely a korábbi egyházalkotmány alapján ugyan valóban automatikus kizárást jelentett az egyházi tisztségekből, de a hatályos egyházi törvények ezt nem írták elő. A presbitérium ennek ellenére kiállt a tiszttviselő mellett, elfogadva, hogy presbiterré választása előtt írásban tett bűnbánati nyilatkozatot.²³ Hasonlóan ingatag jogi érvekkel fojtotta bele a szót, és távolíttatta el a három presbitert az 1960. január 13-i gyülekezeti közgyűlésről. Koczor Miklósnak, Csonka Gézának és Kerekes Titusznak azért kellett távoznia, mert az esperes szerint nem fizettek egyházi adót.²⁴ A három nevezett presbiter egyébként hozzájárult a gyülekezet anyagi terheihez, csak ezt formálisan nem adó, hanem adomány formájában tették.²⁵ A justizmord ebben az esetben még nyilvánvalóbb volt – a régi egyházalkotmány „egyházi és iskolai” adója már régen megszűnt, a helyét átvevő önkéntes járulék nem volt előfeltétele az egyházközségi szavazóképesységnek, az az anyagi terhekben való részvételt írta elő.

A „politikai nevelőtiszt” szerepét is Váradynak kellett betöltenie Hegyvidéken. Míg Zoltai csak a kötelező minimumot „mondta fel” állam és egyház kapcsolatáról és a szocializmus építéséről, addig Várady megszólalásai jóval elkötelezettebbek voltak. Zoltai Gyula beiktatásán is az ő igehirdetése közvetítette a gyülekezet felé az egyházpolitika aktuális üzenetét: „Vannak akik azt mondják, hogy csak semmi politikát az egyházban! Ez a naivság és a rövidlátás szava. Mikor akarjuk észrevenni, hogy szocialista országban élünk?! Meg kell látnunk, hogy ma is van az egyháznak olyan szolgálata, amely országra és világra szóló. Az életért s a békéért vállalt szol-

21 BHV-jegyzőkönyvek, 1959, 77–81. Presbiteri ülés jegyzőkönyve, 1959. augusztus 18.

22 BHV-jegyzőkönyvek, 1960, 125. Várady levele a gyülekezetnek, 1960. november 5.

23 BHV-jegyzőkönyvek, 1960, 125. Várady Lajos a hegyvidéki gyülekezet elnökségének, 1960. november 5.

24 BHV-jegyzőkönyvek, 1961, 5–12. Gyülekezeti közgyűlés jegyzőkönyve, 1961. január 13.

25 BHV-jegyzőkönyvek, 1961, 15. Presbiteri ülés jegyzőkönyve, 1961. február 5.

gálat ez. De ez már teológia és nem politika!”²⁶ A már többször emlegetett presbiterkizárásokról szóló közgyűlésen elmondott beszédét is rövid politikai tájékoztatással kezdte: „...hangsúlyozni kívánom, hogy eddig is, ezen a közgyűlésen is, a Budahegyvidéki gyülekezet jövőjéről beszélek, a gyülekezetben folyó szolgálatról, és ezt úgy teszem, hogy egyrészt utalok arra a helyzetre, amelyben egész egyházunk él a magyar szocializmusban, utalok arra, hogy nekünk nagyon bölcsen, nyugodtan, Jézus Krisztushoz és Egyházához való hűséggel kell látnunk a lényegét, a lehetőségeket...”²⁷

Várady személyes motivációiról, a gyülekezet és lelkésze iránti érzéseiről is rendelkezünk néhány adattal. Mély keserőséggel töltötte el, hogy 1956-ban, ha szorosán is, de alulmaradt az esperesválasztáson Danhauserrel szemben, amelynek különböző stációiról négy állambiztonsági jelentése szól.²⁸ Ezekben nem tapintható ki nyilvánvaló ellenszenv riválisával szemben, de az idő előrehaladtával egyre erőteljesebben hangsúlyozta Danhauser elkötelezettségét Ordass iránt.²⁹ Danhauser sokkal nagyobb ellenszenvet feltételezett maga iránt Várady részéről. A lemondásáról írt feljegyzésében így fogalmazott: „Meggyőződésem, hogy Várady hívta fel Káldy figyelmét eme adósságomra [a hivatalos lemondás hiányára], mert neki tagadtam meg a kért lemondást. [...] De Lajosunk nem felejt el semmit. Semmi sérelmet. Mindent megbosszul!”³⁰ A feljegyzés forráskritikájaként annyit meg kell jegyeznünk, hogy Danhauser igen sötét és elkeseredett pillanataiban készült, ami fokozhatta Váradyval szembeni keserűségét.

Várady Lajos a jegyzőkönyvek számára mindig megőrizte higgadtságát és tárgyilagosságát a gyülekezet és a presbitérium irányába – hogy a jegyzőkönyvek nem szépítettek, azt az bizonyítja, hogy például Zoltai Gyula időnként pikírt és személyeskedő megnyilvánulásait megőrizték a hivatalos dokumentumok is. Várady csak egyszer, a már sokszor emlegetett 1961. január 13-i közgyűlésen veszítette el türelmét Koczor Miklós viselkedését minősítve: „Én nagyon sajnálom, hogy elragadtattam magam, ami egyébként soha máskor nem történt meg. De én annyi mindent nyeltem már le Koczor Miklós részéről, mint helyetteslelkész is Budahegyvidéken; aztán ma este, mikor megmondtam, hogy megvonom a szót és ő csak beszél... beszél... és kiáll, mint egy »hordószőnok«... ezt nem lehetett tovább tűrni.”³¹

Várady és Zoltai kapcsolata száznál is több fordulatot vett utóbbinak a menesztését követő fegyelmi eljárása során. Várady lesújtó véleményét az általa addig feltétel nélkül támoga-

Várady Lajos a jegyzőkönyvek számára mindig megőrizte higgadtságát és tárgyilagosságát

26 Koren Emil: Gyülekezet a szeretet pergőtüzében. *Evangelikus Élet*, 1959. szeptember 27. 4.

27 BHV-jegyzőkönyvek, 1961, 5–6. Gyülekezeti közgyűlés jegyzőkönyve, 1961. január 13.

28 ÁBTL 3.1.2. M–32400, 35, 42, 96, 275. „Papp István”.

29 ÁBTL 3.1.2. M–32400, 275. „Papp István”: Danhauser László ev. esperesről, 1958. július 28.

30 BHV rendezetlen iratok. Danhauser László: Kálváriám újabb stációja, 3.

31 BHV-jegyzőkönyvek, 1961, 10. Gyülekezeti közgyűlés jegyzőkönyve, 1961. január 13.

tott lelkésről egy már idézett, 1962. december 2-án kelt bizalmas *pro memoria* feljegyzésben írta le, miután a püspökök szembesítették Zoltait az ellene felhozott vádakkal. Az esperest megdöbbentette Zoltai agresszív, másokat besározó védekezése: „A fenti esetek már megadják Zoltai Gyula szellemi-lelki képét: felelőtlenül hazudozó, [...] mások becsületébe belegázoló, senkit nem kímélő ember, aki becstelen állításaival, fenyegető szavaival, erőszakosságával

Az esperest megdöbbentette Zoltai agresszív, másokat besározó védekezése

kívánná most eltakarni azt a mérhetetlen kárt, amelyet saját magatartásával egy gyülekezetnek és egész egyházunknak okozott.”³² Zoltai a teljes eljárás során a „legjobb védekezés a támadás” taktikáját alkalmazta. Vitatta a budai

egyházmegye törvényszékének elfogulatlanságát, és minden érintettel szemben – gyülekezet, Csengődy László új és Danhauser László régi lelkész, a bíróság tagjai – agresszíven támadó módon lépett fel. Támadásai legfőbb célpontja Várady Lajos esperes volt, akít a fegyelmi tárgyalás érdemi szerzőjének tartott. A tárgyalásról szóló végzésre egy minden érintettet sértő kifejezésekkel illető levelet küldött a törvényszéknek, melyben többek között ezt írta a vádiratot minősítve: „De hát így felel ez meg egy szadista esperes elgondolásainak, aki a maga bőrét és pozícióját mások letiprása árán szeretné minden áron menteni és tartósítani.”³³

A források nem támasztják alá, hogy Várady Lajost személyes ellenszenv fűtötte volna a gyülekezet vagy annak korábbi lelkésze, Danhauser László iránt. Kemény és kitartó harcát a gyülekezet ellenállásának – illetve autonómiájának – megtörésére esperesi, egyházvezetői feladatának tekintette. A módszerekben nem válogatva, erőfölényével élve és visszaélve hajtott végre az egyházpolitikai döntéseket. Valódi indulat inkább Zoltai távozása után érezhető megnyilvánulásaiban, amikor az általa is patronált lelkész jogilag, politikailag és morálisan is végtelenül kínos helyzetbe hozta minden korábbi támogatóját.

7. Közvetlen állami beavatkozás a gyülekezet életébe

Az Állami Egyházügyi Hivatal levéltárának 1959 és 1963 közötti dokumentumai között az iratok jelenlegi feldolgozottsági szintjén alig találtunk olyat, amely érintené a budahegyvidéki eseményeket. Nincsenek feljegyzések és jelentések találkozókrol, megbeszélésekről, intézkedésekről. A hivatal szerepéről azonban más források segítségével értesülhetünk – ezek alapján sajnos legfeljebb a közvetlen állami beavatkozás tényét tudjuk regisztrálni, annak pontos mikéntjét azonban nem. Az ÁBTL-ben található jelentések alapján azt tudjuk megállapítani, a budahegyvidéki gyülekezet ügyeit az állambiztonság időről-időre aktívan is befolyásolta.

32 EOL Budai Egyházmegye iratai, 209. tétel. Várady Lajos: Bizalmas feljegyzés Zoltai Gyula ügyében, 1962. december 2.

33 EOL Budai Egyházmegye iratai, 209. tétel. Zoltai Gyula a Budai Evangélikus Egyházmegye törvényszékének, 1963. szeptember 30.

Danhauser Lászlónak az első konfliktusa akkor volt az Állami Egyházügyi Hivatallal, amikor 1958 nyarán egy gyülekezeti ifjúsági táboroztatás miatt megvonták államsegélyét és ezzel együtt családi pótlékát. A kezdeményező ebben az esetben nem a hivatal volt, hanem az illetékes püspök, Vető Lajos.³⁴ A kongruát Danhauser László bakonycsernyei szolgálatának kezdetén kapta vissza. Megkísérelte visszamenőlegesen igényelni az elmaradt családi pótlékot, arra hivatkozva, hogy „tudomás[a] szerint a fennálló jogszabályok a szülő »büntetését« nem terjesztik ki a gyermekre és így az anyagi károsodást sem.” A hivatal nem akceptálta a lelkész érveit, az elmaradt/elvett családi pótlékot nem folyósították.³⁵

1957. december 6-i ülésén az egyetemes presbitérium visszaállította Vető Lajos püspökségét és Mihályfi Ernő egyetemes felügyelői tisztségét. Az ülés napján az ÁEH fővárosi egyházi előadója rendelte magához Danhausert, és megkérdezte tőle, hogy esperesként hogyan fog viszonyulni Vető Lajoshoz. Danhauser elmondta, hogy nehéz lesz bizalmat éreznie az egyszer már lemondott püspök iránt. A lemondására való felszólítást azzal utasította el, hogy ezt csak akkor tehetné meg, ha azok vonnák meg tőle bizalmukat, akik megválasztották.³⁶ Danhauser közlő esperesi lemondatásának terjedő híreről Várady Lajos egy ügynökjelentésében számolt be 1958 szeptemberében. Koren Emil déli egyházkerületi püspökhelyettes arról beszélt, hogy „megérzése szerint és kisebb jelekből következtetve” az állam mások mellett Danhauser László menesztését is kérni fogja az egyháztól.³⁷

megkérdezte tőle, hogy esperesként hogyan fog viszonyulni Vető Lajoshoz.

Danhauser László lemondatása budahegyvidéki lelkészi szolgálatáról az ÁEH aktív közreműködésével zajlott le. Danhauser beszámolója szerint egy nappal azután, hogy Vető Lajos tudomására hozta, hogy Bakonycsernyére fogja helyezni, berendelték az ÁEH-ba. „Grnák Károly egyházügyi főelőadó hozta tudomásomra az állami döntést: így vagy úgy de mennem kell. Ma még simán. Kedvező magatartásom esetén a kihelyezés nem végleges. Családom existenciájához nem nyúlnak hozzá. Budapesten maradhatnak. De azért, hogy a gyülekezet ezt az intézkedést és lépést megértse, és zendülés ne legyen én vagyok a felelős. Minden incidens a jövő útját, a kibontakozást nehezíti.”³⁸ Danhauser László abban a Vető Lajosnak címzett levélben is említést tett az ÁEH megkereséséről, amelyben arról nyilatkozott, hogy elfogadja a bakonycsernyei át-helyezését.³⁹

34 Kerekes Tituszné – Kézdy Pál: *A Budahegyvidéki Evangélikus Gyülekezet története*. Piliscsaba, 2003, Fébé, 47.

35 MNL OL XIX–A–21–b 27. doboz, 1. tétel. Személyi ügyek 1959, D-H. Danhauser László kongrua-ügye.

36 EOL Budai Egyházmegye iratai, 209. tétel. Danhauser László: Tájékoztató a legutóbbi közegyházi eseményekről, [1958. december.] 2.

37 ÁBTL 3.1.2. M–32400, 303. „Papp István”: Személyi változások az ev. egyházban, 1958. szeptember 2.

38 BHV rendezetlen iratok. [Danhauser László: Beszámoló a presbitérium részére lemondása körülményeiről, 1959. április 2.]

39 BHV-jegyzőkönyvek, 1959, 62. Danhauser László Vető Lajosnak, 1959. március 13.

A budahegyvidéki gyülekezet levéltárában fennmaradt egy névtelen, sokszorosított irat az alábbi címmel: *Kérek egy jó szót szólni az Állami Egyházügyi Hivatalban /ÁEH/ V. Szalai u. 10 Horávh [sic!] János elnöknel és Grnák Károly ev. ügyek főelőadójánál /Tel: 125-396/ Danhauser László budahegyvidéki lelkész érdekében.* A címhez hasonlóan bájosan esetlenül megírt védőirat sorra vette a lelkész ellen felmerült vádakát Ordass támogatásától kezdve a bakonyi konferenciának nevezett ifjúsági táborig, és cáfolni igyekezett azokat. Az írás szerint csak egyházi ellenzéi keltették rossz hírért a hivatalnál a kerületi békeharcban 15 éve aktív lelkésznek. „Nem érdeke a rendszernek, hogy népünk bármely rétegében is nyugtalanság legyen. Budahegyvidék szereti népéért dolgozó papját: Danhauser Lászlót.” Az irat arról tanúskodik, hogy a hegyvidéki gyülekezet egy része értesült az ÁEH szerepéről lelkésze eltávolításában.⁴⁰

Kardos Ernő lemondásának állami hátteréről csak hézagos, és egymásnak többé-kevésbé ellentmondó források állnak rendelkezésre. Mint fentebb említettük, Kardos Ernő neve nem egyházi forrásban először abban a jelentésben bukkant fel, amit Káldy Zoltán „Pécsi” fedőnéven adott át 1959. október 14-én. Baji László megjegyzésében utalt arra, hogy Kardos (és Koczor) tevékenysége igen káros, a felnőttek és az ifjúság körében is ellenséges izgatást végeznek.⁴¹ A Kardos Ernő lemondását megvitató presbiteri ülésen a résztvevők többszöri megismételt kérésre sem kapnak választ arra a kérdésre sem a lelkésztől, sem az érintettől, hogy ki adott ultimátumot a felügyelőnek a lemondásra.⁴² Egy hónappal később a Vető püspöknél járt delegáció már valamivel több információval szolgált. Molnár Gyula beszámolója szerint Vető püspök Várady esperest kérdezte meg a tárgyaláson, hogy Kardos Ernő miért mondott le. Várady azt válaszolta, hogy állami kívánságra, amelyről ő is a lelkésztől tud.⁴³ Várady két évvel később, Zoltai lemondatása kapcsán készült bizalmas feljegyzésében már több konkrétumról írt: „Kardos Ernő lemondatása okául [Zoltai Gyula] nekem azt mondta, hogy a belügyminisztérium két tisztje, közöttük Lovas főhadnagy [minden bizonnyal Lovász Imre százados] szólította föl őt arra, hogy Kardos Ernőt és néhány társát el kell távolítani a vezetőségből”⁴⁴

Arról, hogy Zoltait felkeresték a belső elhárítás tisztjei, Várady Lajos „Papp István” fedőnéven készített jelentésében is írt. Ebben az áll, hogy 1960. július 8-án kereste fel Zoltait Lovász (Imre) százados és egy főhadnagy, akikkel korábban még nem volt kapcsolatban. A rendőrtisztek igen jól tájékozottak voltak a gyülekezet belső ügyeiről, névről ismerték a fontosabb tisztségviselőket: Kardos Ernőt, Pollner Jenőt, Jármay Gyulát, Kerekes Tituszt, Koczor Miklóst és ifj. Széchezy Bélát. Lovász két csoportra osztotta a gyülekezetet: a pietista beállítottságú ifjúságra és a „politikai” presbiteriumra. Amikor Zoltai megjegyezte, hogy szívesen megtisztítaná a gyülekeze-

40 BHV rendezetlen iratok. Kérek egy jó szót szólni... [N. n., D. n.]

41 ÁBTL 3.1.2. M–32401, 71. „Pécsi”: Kardos Ernő, 1959. szeptember 9.

42 BHV-jegyzőkönyvek, 1960, 127–131. Presbiteri ülés jegyzőkönyve, 1960. november 21.

43 BHV-jegyzőkönyvek, 1960, 140. Presbiteri ülés jegyzőkönyve, 1960. december 29.

44 EOL Budai Egyházmegye iratai, 209. tétel. Várady Lajos: Bizalmas feljegyzés Zoltai Gyula ügyében, 1962. december 2

tét, akkor a két tiszt inkább azt javasolta, hogy a világi munkahelyükön kiváló munkát végző presbitereket inkább próbálja meg elhatárolni a presbitériumban és az ifjúságban is. Búcsúzásul Lovász százados „kilátásba helyezte, hogy máskor is felkeresik.” Várady a magánvéleményét is hozzáfűzte a jelentéshez: „A beszámoló szerint Zoltai nem ismerte fel a látogatás igazi célját, a Kardos féle [sic!] kérdést.” A jelentést átvevő Baji László rendőrőrnagy megerősítette, hogy a látogatás valóban megtörtént, a jelentés pedig a valóságnak megfelelően foglalta össze a beszélgetés lényegét.⁴⁵ Hogy a Várady Lajos megjegyzésében említett „Kardos-féle kérdés” vajon a felügyelő lemondatását jelentette-e, nem tudjuk. Az világos, hogy 1960 júliusában – több mint két hónappal Kardos Ernő lemondása előtt – Zoltait BM-es látogatói lebeszélték arról, hogy bárkit is eltávolítson a gyülekezetből.

Három és fél hónappal korábban hasonló volt az állambiztonság álláspontja. „Pécsi” (Káldy Zoltán) március 25-én kelt, a budahegyvidéki helyzetről alapos beszámolót adó jelentésében is felmerült Zoltainak az a szándéka, hogy esetleg megszabadulna a presbitériumot „markában tartó” Pollner–Jármay–Kardos-hármastól. Baji László ekkor utasította Káldyt, hogy közölje Zoltaival, egyelőre nem lenne célszerű a presbiterek lemondatása, inkább gyűjtson és jelentsen minél több információt róluk az egyházvezetőség számára.⁴⁶ Nem kizárt, de biztosan nem is állítható, hogy Zoltait 1960 július után is felkereste Lovász Imre százados, és ekkor már valóban nem akadályozta meg, esetleg egyenesen támogatta is Kardos Ernő gyülekezeti felügyelő lemondatását. Az, hogy Zoltai Gyulát Lovász Imre legalább egy alkalommal felkereste, felveti annak lehetőségét, hogy beszerzése is megtörtént. Ma ennek más nyomát nem találjuk a megmaradt állambiztonsági iratok között. Zoltai fent említett arrogáns viselkedése az ellene folyó fegyelmi eljárásban, szintén arra mutat, hogy lehetett kapcsolata a belüggyel, és ez alapján vélte úgy, hogy meg fogják védeni egyházi feletteseivel szemben is.

Zoltai lemondatása az ÁEH és a BM közreműködése nélkül valósult meg. Hogy Zoltai elhelyezésének valódi okáról – házasságtöréséről egy gyülekezeti taggal – tudtak-e az állami illetékesek, arról nem tudunk biztosat mondani. Zoltai Gyula lemondatása után két hónappal kért kihallgatást Káldy Zoltántól. Ekkor beszámolt arról, hogy az ÁEH budapesti előadói, Turai István és Lóránt Vilmos magukhoz kérték, felelősségre vonták lemondása miatt, és megkérdezték, hogy hogyan tudna visszatérni a gyülekezetbe. Zoltai a visszatérése lehetséges forgatókönyveiről készített egy feljegyzést, és annak ellenére megmutatta Vető Lajosnak, hogy Lóránt Vilmos kérte, kezelje a kérést bizalmasan. Káldy nem volt hajlandó elolvasni a feljegyzést, de kijelentette, hogy semmiképpen nem járul hozzá Zoltai visszatéréséhez. Két nappal később beszámolt az eseményekről Lóránt Vilmosnak, aki Zoltaival szemben azt állította, hogy nem kért tőle

Zoltai lemondatása az ÁEH és a BM közreműködése nélkül valósult meg.

45 ÁBTL 3.1.2. M–32400, 150 rv. „Papp István”: Zoltai Gyula evang. lelkész.

46 ÁBTL 3.1.2. M–32401, „Pécsi”: 139.

diszkréciót. Káldy az ÁEH főelőadójának is elmondta, hogy nem tartja kivitelezhetőnek Zoltai hegyvidéki visszatérését. A jelentést átvevő Fogarasi Ferenc százados úgy fogalmazott, hogy „érthetetlen Lóránt Vilmos magatartása és tevékenysége. Szükségesnek tartanám – nagyon óvatos formában – ezt a körülményt az ÁEH vezetőjével megbeszélni, s őket e körülményről tájékoztatni.”⁴⁷ Fogarasi megjegyzése utalhat arra, hogy a lemondás pontos körülményeit a BM ismerte, az ÁEH budapesti főelőadója pedig talán nem.

Az ÁEH többször már nem próbált meg Zoltain segíteni. Négy hónappal a fenti események után, 1963. augusztus 2-án Zoltai Turai Istvánnak próbálta meg személyesen átnyújtani azt a fellebbezését, amit az északi egyházkerületnek küldött a fegyelmi eljárás megindításával párhuzamos azonnali felfüggesztése ellen. (Zoltai ekkor az evangélikus levéltár munkatársa volt.) A szabadságon lévő előadó helyett augusztus 7-én Lóránt Vilmosnak is átküldte az iratot, és nála is tiltakozását fejezte ki a felfüggesztés ellen. A választ csak szeptember 25-én jegyezték fel a beadvány hátoldalára: „Zoltai kilépett már az egyházból, az anyag így már nem aktuális.” A felfüggesztés mindenestre különös, hiszen Zoltai panasa és az intézkedés között Vető Lajos 1963. augusztus 28-i kérésének megfelelően, augusztus 31-én parókusi kongruáját (700 Ft + 360 Ft családi pótlék) szeptember 30-i hatállyal megszüntették, viszont október 1-től segédlelkészi kongrua folyósítását (500 Ft + 360 Ft) rendelték el. Az intézkedést Grnák Károly szignálta.⁴⁸ Az ÁEH tehát nyíltan nem folyt bele Zoltai fegyelmi eljárásának menetébe, és miután az evangélikus levéltárban is megszűnt az állása 1963. szeptember 30-ával,⁴⁹ kongruája ellenére nem tekintették tényleges lelkésznek.

8. Katarzis nélkül

Zoltai Gyula távozásával nem tért vissza a régi kerékvágásba a hegyvidéki gyülekezet élete. Csengődy László szolgálata idején ugyan elcsitulak a viharok, de a súlyos veszteségeket nem lehetett pótolni. A Zoltai-korszakban elüldözött presbiterek, szolgáló gyülekezeti tagok, a gyülekezet életének meghatározó személyei nem tértek / nem térhettek vissza. Zoltai Gyula botrányos magánélete, majd a napfényre került anyagi visszaélések miatt még több gyülekezeti tag hagyta ott a már amúgy is megfogyatkozott budahegyvidéki gyülekezetet. Ezzel az emberi mellett súlyos anyagi veszteség is érte a gyülekezetet: az adakozók száma és az adakozási kedv már a Zoltai-korszakban is jócskán megcsappant, a lelkész távozás után pedig még inkább elapadt. Budahegyvidék olyan szegénységi csapdába került, amelyben éppen csak fenn tudta tartani működőképességét, így templomépítési álmairól hosszú évtizedekre le kellett mondania. Néhányan azért maradtak, akik továbbadták az ébredés korszaka virágzó gyülekezeti életének hagyományait a Kádár-korszak pangása idején is.

47 ÁBTL 3.1.2. M–32401/1, „Pécsi”: 2, 66 rv. 1963. április 10.

48 MNL OL XIX–A–21–b 77. doboz, 1. tétel. Személyi ügyek 1963, T-Zs. Zoltai Gyula kongruája

49 EOL Budai Egyházmegye iratai, 209. tétel. Vető Lajos és Mihályfi Ernő levele Zoltai Gyulának arról, hogy levéltári állása 1963. szeptember 30-tól megszűnik. Budapest, 1963. augusztus 31.

A gyülekezet anyagi és jogi sérelmeiért sem kapott elégtételt a következő években. Zoltai pénzügyi visszaéléseit komoly tárgyi bizonyítékok és egybehangzó tanúvallomások támasztották alá. A bizonylatok manipulálását igazságügyi szakértői jelentés bizonyította.⁵⁰ Ítélethirdetésig azonban alapvető eljárási hibák miatt nem jutott el az ügy. Az eljáró egyházmegyei törvényszék csak a második tárgyalási fordulón jutott el annak felismeréséig, hogy a vádlott teljes joggal kérte ügyének más egyházmegyei bírósághoz való áttételét, ezért a tárgyalást elnapolták.⁵¹ Teljesen érthetetlen, hogy a hónapokkal korábban megfogalmazott fellebbezésre miért nem volt tekintettel korábban az egyházmegye, vagy a fellebbezés címzettje, az egyházkerület. A további fejlemények – az egyházkerülethez áttett ügy elfektetése – azt a gyanút erősítik, hogy az egyházvezetőségnek nem állt érdekében eljutni az ítélethozatalig.

Zoltai Gyula évekig tudta jogállását lebegtetni. Amikor világi állást vállalt, akkor is kapott segédlelkészi kongruát. Ez lehetővé tette, hogy a polgári bíróság előtt az egyházi bíróság hatáskörére hivatkozzon (míg az egyházi bíróság előtt annak illetéktelenségét hangsúlyozta minden alkalommal.) Így történhetett meg az, hogy amint fentebb már említettük, 1965-ben a polgári bíróság mindkét fokon elutasította a gyülekezet kártérítési igényét Zoltai Gyulával szemben.⁵² Az újraindított polgári pert 1966-ban végül a gyülekezet nyerte meg.⁵³ Az 1959 és 1963 közötti sérelmeket egy pillanatra sem engedte elfelejteni, hogy a templomba érkezők tizenkilenc éven keresztül minden istentiszteleti alkalmon egy szűk és nyikorgó falépcsőt láttak a templomajtó előtt, amely abba a parókiába vezetett, ahol lemondott, erkölcsileg elbukott egykori lelkészük lakott.

A budahegyvidéki történetből mindenki vesztesként került ki. Az egyházvezetés egy tehetős, művelt, politikailag alkalmazkodni tudó lelkészt veszített el Zoltai Gyula személyében. Zoltai Gyula egy érthetően ellenséges és bizalmatlan közegben nem tudott megbirkózni gyengeségeivel, és elveszítette azt a hivatását, melyet őszintén magáénak érzett. Danhauser Lászlónak politikai egyenessége miatt kellett elhagynia az általa alapított és felvirágoztatott gyülekezetet, családját nagyobb részt nélkülözve folytatni szolgálatát, és messziről végignéznie Budahegyvidék vergődését. A legnagyobb vesztes maga a gyülekezet volt: lelkészétől, legodaadóbb világi vezetőitől, anyagi erejétől, autonómiájától megfosztva kellett lassan regenerálódnia az egyéni és közösségi traumákból. Az egyedüli nyertes az a kádári egyházpolitika volt, amely az egyháztagokat és egyházvezetőket egymásnak ugrasztva tett tönkre lelkészi egzisztenciákat és egy életerős gyülekezetet.

50 EOL Budai Egyházmegye iratai, 209. tétel. Burián Sándor: A vizsgálóbíró jelentése Zoltai Gyula volt budahegyvidéki lelkész fegyelmi ügyében, 1964. június 19.

51 EOL Budai Egyházmegye iratai, 209. tétel. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1964. július 4.

52 EOL Budai Egyházmegye iratai, 209. tétel. Ítélet Zoltai Gyula és a Budahegyvidéki Evangélikus Egyházközség polgári perében, 1965. június 21.

53 Kerekesné–Kézdy: *A Budahegyvidéki...* 67.

A deuterokanonikus irodalom

Egyházunkban a tavalyi év őszén többen rácsodálkozhattak arra, hogy a bibliaolvasó *Útmutató...* (*Die Losungen*) összeállítói a kiírt igék mellett a protestáns Bibliában nem szereplő, úgynevezett deuterokanonikus iratokból is javasoltak olvasnivalót, például *A Makkabeusok első könyvéből*, illetve *Judit könyvéből*. Mivel evangélikus közösségeinkben ezekről az ókori iratokról általában nem sok szó esik, az érdeklődők számára szeretném néhány információval segíteni a tájékozódást. Ebben a tanulmányban szó lesz a deuterokanonikus – vagyis másodlagos kánoni tekintéllyel bíró – iratok keletkezésének háttéréről, a kanonizáció meglehetősen komplex folyamatáról. Az iratok tartalmának rövid ismertetése mellett arra is kitérek majd, hogy evangélikus közösségeinkben miért olvashatjuk ezeket a műveket, és milyen értékeket fedezhetünk föl bennük.

1. Biblia, kánon, kanonizáció

A Biblia a görög *büblisz* szóból ered, amely eredetileg 'papiruszsás'-t jelentett, ebből származik a *büblion* szó, melynek jelentése 'papiruszra írt írás'. A *büblia*/biblia ennek többes számú alakja, jelentése: 'könyvek / sok könyv / könyvtár'. A Biblia a zsidóság, illetve a keresztyénség körében normaként elfogadott iratok gyűjteménye, kánonja. A kánon kifejezésen eredetileg mérőnádát értettek, később kitágult a szó jelentése, és napjainkig általános értelemben mércét, irányadó mértéket, egy közösség számára meghatározó elveket, normát jelöl.

A Biblia mint normaként tekintett könyvek gyűjteménye valójában két közösség számára két kánont jelent: a zsidóság számára a héber Bibliát és a keresztyénség számára az Ószövetséget és az Újszövetséget. A keresztyén kánon tekintetében is különbséget kell tennünk a római katolikus, az ortodox és a protestáns felekezetek szentírási kánonja között, mivel eltérés mutatkozik a Bibliát alkotó, a közösségek számára irányadó iratok számában. A protestánsok

által kanonikusnak tekintett Biblia 66 könyvet foglal magában: 39 ószövetségi és 27 újszövetségi iratot.

Mind a keleti, mind pedig a nyugati keresztyénség Bibliája szerves részének tekinti a zsi-

dóság körében keletkezett, kanonikus iratgyűjteményt, amelyet ószövetségi iratoknak neveztek el, utalva ezzel arra, hogy Jézus Krisztus evangéliuma mélyen benne gyökerezik a zsidóság teológiai hagyományában, a héber Bibliában. Jeremiás könyvének 31. fejezetében a 31. versben ezt olvassuk: „[...] új szövetséget kötök Izráel és Júda házával.” Ez a szókapcsolat, „új szövetség” csak itt fordul elő a héber Bibliában. Az őskeresztyén közösségek körében ezzel a szókapcsolattal jelölték az I. század folyamán megszületett, normaként tekintett újabb iratok, apostoli levelek, evangéliumok gyűjteményét, azért, hogy megkülönböztessék ezeket a zsidóság szent irataitól, amelynek gyűjteményét ennek fényében Ószövetségnek nevezték el.

irányadó mértéket, egy közösség számára meghatározó elveket, normát jelöl.

A keresztyén kánonban a két szövetség, az Ó- és az Újszövetség, kezdetől fogva egy koncepcionális egységet alkot. Teológiai értelemben ezzel azt hangsúlyozták, hogy az első szövetség, amelyet Isten Izráellel kötött, nem veszítette el érvényét Jézus Krisztus kinyilatkoztatásával. Az „ó” mint jelző a történeti elsőbbségre utal, és nem (le)minősítése a zsidóság kánonjának. Sőt: az „ó” szót ’nemes, veretes’ értelemben használva kifejezésre juthat a keresztyénség tisztelete és megbecsülése a zsidóság szent hagyománya iránt – amely a názáreti Jézus Bibliája is volt.

A hellenizmus korában (a Kr. e. IV–I. században) a zsidó közösségekben is egyre inkább elterjedt a görög nyelv használata. Egy nagy diaszpóragyülekezet jött létre Észak-Afrikában, a Nílus-delta nyugati részén, Alexandriában, amely a görög nyelvű világ egyik legfontosabb kulturális centruma lett. A várost Nagy Sándor alapította Kr. e. 332-ben. Az itt élő jelentős számú zsidó közösség számára készült első renden a héber Biblia görög fordítása, amelyet *Septuagintának* („hetvenes fordításnak” / *LXX*) hívunk.

A legenda szerint – erről *Ariszteasz levelében* olvashatunk – hetvenkét írástudó bölcs fordította le a héber Bibliát Pharosz félszigetén, és amikor végül összevetették egymással a görög szövegeket, kiderült, hogy szóról szóra megegyezik egymással a hetvenkét fordító munkája. Nyilván ez a csodaelbeszélés a görög fordítás hitelességét és autoritását hivatott alátámasztani.

Az itt élő jelentős számú zsidó közösség számára készült első renden a héber Biblia görög fordítása,

Valójában egy több évtizedes folyamat eredményeként jött létre a *Septuaginta*: először a Tóra görög fordítása készült el, ezt követték az Izrael történetével kapcsolatos iratok és a prófétai könyvek, majd a bölcsességirodalom és a költői művek. Végül a gyűjteményhez hozzávettek olyan iratokat is, amelyek a héber nyelvű könyvek között nem szerepeltek. Ez lett az alexandriai kánon, amely a palesztinai kánon, vagyis a héber Biblia mellett egyre nagyobb jelentőségre tett szert. Jézus korában a hellenizált zsidóság a *LXX*-t ismerte Bibliájaként. Az evangéliumok szerzői, amikor a zsidóság Bibliájából idéznek, már a *Septuaginta* szövegét veszik alapul. Ezért figyelhetünk föl mai bibliaolvasókként arra a jelenségre, hogy ha az Újszövetségben található ószövetségi idézeteket visszakeressük magának az Ószövetségnek a szövegében, gyakran kisebb-nagyobb eltéréseket mutat a két szövegváltozat.

A keresztyénség bibliakanonizációs folyamatában a Kr. u. II. század elején két fontos döntést hoztak. Egyrészt az Újszövetség újonnan létrejött iratait a már meglévő iratok, a palesztinai/alexandriai kánon után csatolták. Másrészt nem módosították, nem írták át, nem javították a zsidóság Bibliáját. Komolyan vették Pál apostol Róm 11,18-ban megfogalmazott útmutatását: „[...] nem te hordozod a gyökeret, hanem a gyökér téged.”

A két szövetség tehát egyetlen Bibliát alkot a keresztyén közösségek számára. Az összekötő kapocs az, hogy mindkettő a teremtő és szabadító Istenről szóló tanúságtétel: sok, különböző élethelyzetű ember életén átszűrte és szavakba öntött üzenet. A zene nyelvén úgy is fogalmazhatunk, hogy polifon szimfónia, amelyben az együtthangzás, az összhang a lényeg.

2. A Septuaginta és a deuterokanonikus iratok

A palesztinai, vagyis az „anyaországban”, Júda földjén élő zsidóság számára a héber nyelvű Biblia maradt az elfogadott, szent szöveg. A kanonizáció fokozatosan ment végbe. A Kr.

e. V–IV. század fordulójára létrejött a Tóra szöveg-hagyománya, amely a héber Biblia első és legtekintélyesebb része. A Kr. e. IV. század végére a *Próféták* (héberül: N^evi'im) kánonrésze is

A kanonizáció fokozatosan ment végbe.

összeállt. A harmadik nagy egység, amelyet *Iratoknak* (héberül: K^etuvim) neveztek, viszont még sokáig nyitott volt, lezárulása a Kr. u. I. évszázad végére, a II. század elejére tehető. A héber Biblia e három nagy részének kezdőbetűiből áll össze az a mozaikszó: TaNaK, amely napjainkban a zsidóság Szentírásának egyik megnevezésül szolgál.

Érdekes módon két olyan hagyomány is fennmaradt, amelyben arról olvashatunk, hogy a zsidó írástudók, bölcsek mit értettek szent szövegen, és mely könyveket sorolták ebbe a kategóriába. Az egyik írásos dokumentum a Kr. u. I. századi zsidó történetíró, Josephus Flavius *Contra Apionem* (*Apión ellen*) című vitairata, amelyben a szerző a zsidóság 22 szent könyvére hivatkozik (1,8). Josephus szerint ezek az ihletett művek Mózes halálától Artaxerxész perzsa király uralmának idejéig (Kr. e. IV. század) keletkeztek. A 22-es szám a héber ábécé betűinek számára utal, így a teljességet fejezi ki. A másik irat *Ezsdrás 4. könyve*, amelyben egy legendát olvashatunk arról, hogy Ezsdrás pap látomása nyomán negyven nap alatt 24 szent könyvet diktált le. Ezek Izrael szent iratai, ettől a korszaktól kezdve már nem adott Isten több kijelentést a próféták által. A zsidó hagyományban rögzült ez a 24-es szám, amely az általunk számon tartott 39 ószövetségi könyv tekintetében úgy jön ki, hogy például a 12 kisprófeta könyvét, *Sámuel első és második*, *A királyok első és második* és *A krónikák első és második könyvét* is egy-egy iratnak tekintették.

Azok az iratok tehát, amelyek Ezsdrás kora után íródtak, az írástudók vélekedése szerint nem voltak méltók arra, hogy a zsidóság ihletett iratainak soraiba kerüljenek. Így jártak a következő művek: *Tóbit könyve*; *Judit könyve*; *Salamon bölcsessége*; *Jézus, Sirák fia könyve*; *Jeremiás levele*; *Bárúk könyve*; *A Makkabeusok első és második könyve*; *Dániel és Eszter könyvének kiegészítései*, illetve függelékei. Ezek a Kr. e. III. és a Kr. u. I. század közötti időszakban láttak napvilágot, és majd csak a *Septuaginta* könyvgyűjteményébe kerülhettek be.

Ugyanakkor – érdekes módon – egyes késői keletkezésű iratok mégis kanonikus rangra emelkedhettek, mivel szerzőiként vagy főszereplőiként a bibliai idők korábbi híres személyiségeit jelölték meg: például Dávidot *A zsoltárok könyve*, Salamont *A példabeszédek könyve*, az *Énekek éneke* és *A prédikátor könyve* esetében. *Dániel és Jób könyve*, *Rút*, *Ezster*, *A zsoltárok könyve*, *Ezsdrás* és *Nehémiás*, valamint *A krónikák első és második könyve* is végül helyet kaphattak az *Iratok* kánonrészben, bár egyik-másik irat a deuterokanonikusnak tekintett művekkel egy időben keletkezett.

Még egy fontos szempont adódott ehhez, mégpedig az, hogy ezek a deuterokanonikus iratok vagy már eleve görög nyelven íródtak, vagy az eredetileg héber vagy arámi nyelven írt könyvek

nem terjedtek el, csupán görög nyelvű fordításokban, görög nyelvű közösségekben lettek népszerűek. A napjainkban készülő fordítások – így a Magyar Bibliatársulat és a Kálvin Kiadó által 2023-ben kiadott, magyarázatokkal ellátott *Deuterokanonikus bibliai könyvek...* is – a görög nyelven fennmaradt szövegekből készültek a *Septuaginta* alapján.

Mielőtt rátérek a deuterokanonikus iratok történeti kontextusának bemutatására, fontos röviden tisztázunk a gyűjtemény megnevezése kapcsán felvetődő terminológiai problémákat.

Protestáns közösségekben ugyanis egészen napjainkig más fogalommal jelölték ezeket a nem kanonikusnak tekintett műveket: apokrif iratoknak nevezték őket. A görög kifejezés ezt jelenti: 'elrejtett, fel nem tárt, titkos'. Nyilván

ezeket a nem kanonikusnak tekintett műveket: apokrif iratoknak nevezték

mind a deuterokanonikus, mind az apokrif elnevezés első renden teológiai megfontolások alapján született, s az egyes közösségek Szentírásról, kánonról vallott felfogását tükrözik. A helyzet azonban még tovább bonyolítja, hogy a katolikus szóhasználat a pszeudepigráf (más, ismert, főként bibliai személyiség neve alatt kiadott) iratokat hívja apokrifeknek.

Ám maguk a deuterokanonikus könyvek is jórészt pszeudepigráf művek, azaz szerzőik olyan személyek tekintélye mögé bújva adják elő tanításukat (pl. Bárúk, Jeremiás, Salamon), akiknek ezekhez az iratokhoz vajmi kevés közük van. Ennek nyomán arra juthatunk végül, hogy a „deuterokanonikus” elnevezés látszik a legmegfelelőbbnek, és külön csoportot alkotnak ezen kívül azok a további irodalmi alkotások, amelyek sem a héber Bibliába, sem a *Septuagintába*, sem a *Vulgatába* (a Jeromos-féle latin bibliafordításba) nem kerültek bele. Ezek közül most csupán néhányat említek: *Ábrahám apokalipszise*, *Ádám és Éva élete*, *Énók könyve(i)*, *Ezsdrás apokalipszise*, *Jób testamentuma*, *József és Ászenat*, *Jubileumok könyve*, *A rékábiták története*, *Salamon ódá*, *Szibilla könyvek*, *A tizenkét pátriárka testamentuma*.

3. A deuterokanonikus könyvek történeti háttére

A deuterokanonikus iratok a zsidóság számára egy rendkívül mozgalmas időszakban keletkeztek. A korszak első felét nagy birodalmak fel- és letűnése, nagy horderejű társadalmi, politikai változások jellemezték. A perzsák után Nagy Sándor rövid, de annál erőteljesebb uralma következett, majd pedig az utódállamok, Egyiptom, majd Szíria fennhatósága Palesztina területe fölött. A zsidóság számára a legkritikusabb évtizedek a korszak első felének végén a szír uralkodókhoz köthetők. A korszak második felét a IV. Antiokhosz Epiphanész zsidóellenes, agresszív politikája nyomán kirobbant Makkabeus-felkelés vezeti be, amelyet vallási és politikai értelemben egy többé-kevésbé független „nemzetállam” megalakulása és dicsőséges egy évszázada követ, hogy aztán mindennek a Római Birodalom terjeszkedése vessen véget Kr. e. 63-ban. A Római Birodalom fennhatósága alatt a zsidóság még két további szabadságharcot vív (Kr. u. 66–70; 132–135), ám többé már nem lesz képes kivívni önállóságát.

Az alábbi táblázat vázlatos áttekintést nyújt erről a több évszázadot átfogó korszakról.

Korszak	Nagyhatalom, fennhatóság	Jelentős uralkodók, események
Kr. e. 535–332	Perzsa fennhatóság	II. Kürosz, I. Dareiosz, I. Xerxész, I. Artaxerxész
Kr. e. 332–323	Makedón fennhatóság	Nagy Sándor
Kr. e. 323–198	Egyiptomi fennhatóság (Ptolemaidák)	Utódállamok, II. Ptolemaiosz, LXX formálódása
Kr. e. 198–142	Szír fennhatóság (Szeleukidák)	III. Antiokhosz, IV. Antiokhosz, Makkabeus-felkelés (Kr. e. 167–160)
Kr. e. 142–63	Zsidó nemzeti függetlenség korszaka	Hasmóneusok, Simon főpap, Ióannész Hürkanosz, II. Hürkanosz, II. Arisztobulosz
Kr. e. 63 – Kr. u. 395	Római fennhatóság	Pompeius, Kr. u. 70: a rómaiak elpusztították a jeruzsálemi szentélyt

A deuterokanonikus iratok jelentős része a Makkabeus-felkelés utolsó éveiben, illetve az utána következő időszakban, a Hasmóneusok korában keletkezett, amikor Júda a regnáló főpapok vezetésével „nemzetállami” keretben létezett. A legrégebbi iratnak *Jeremiás levelét* tekintik, amelyet a késő perzsa korra datálnak (Kr. e. 350 körül). *Tóbit könyvében* is található régebbi hagyományanyagok, de végső szerkesztése a Kr. e. II. századra tehető. A legkönnyebben datálható irat *Jézus, Sirák fia könyve*. Az irat feliratából kiderül, hogy a könyv görög fordítása röviddel Kr. e. 132 után keletkezett. A Makkabeusok két könyve betekintést nyújt a szabadságharcok, politikai összeütközések meglehetősen drámai időszakába, ám a szerzők későbbi időpontból tekintenek vissza az eseményekre; a Kr. e. II–I. század fordulóján jöhetett létre a két irat.

Ami e művek történeti háttéréről, keletkezési körülményeiről összességében elmondható, az az, hogy szerzőik erősen reflektálnak a hellenizmus gyors és intenzív térhódításával összefüggő kulturális, társadalmi, politikai, vallási változásokra, és igyekeznek útmutatásokkal, a történelmi tapasztalatok értelmezésével segíteni a kortárs olvasókat. A bölcsességtéológiai iratok a következő nemzedékek számára is megpróbálnak irányelveket, gyakorlati segítséget adni ahhoz, hogy miként lehet zsidóként egyszerre benne élni a globális eszmeáramlattá szélesedő hellenizmus társadalmi valóságában, és mindeközben megőrizni a személyes és közösségi identitást a monoteizmus hitelvének vonatkozásában. Az egyistenhit, a Tóra rendelkezéseiben alapuló vallásgyakorlat, a kulturális örökség meghatározottságai mind a Szentföldön, mind pedig a diaszpórákban (Babilonban, Alexandriában) élő zsidó közösségek számára nagy jelentőséggel bírtak.

4. A deuterokanonikus iratok tartalma és sajátosságai

A deuterokanonikus könyveket többféle műfaji csoportba sorolhatjuk: elbeszélések, bölcsességirodalmi alkotások, történeti művek. Külön említést érdemel *Dániel* és *Eszter könyve*, amelyek héber szövegét tartalmi kiegészítésekkel fordították le görög nyelvre. *Dániel könyvéhez* függetlenként még két kis iratot is csatoltak. *Eszter könyvével* kapcsolatban a kanonizálás folyamatában az a probléma vetődött föl, hogy nem szerepel benne Isten neve. Ezt orvosolandó Eszter könyvének LXX-fordításában két imádság is szerepel: Mordokáj imája és Eszter imája. A deuterokanonikus könyvek protestáns kiadásában, a következő iratok kapnak helyet:

A deuterokanonikus könyveket többféle műfaji csoportba sorolhatjuk:

Könyv	Műfaj	Időszak	Téma
<i>Tóbit könyve</i>	Tanító elbeszélés, novella	Kr. e. III. sz. vége	Zsidó élet a diaszpórában
<i>Judit könyve</i>	Hősi elbeszélés	Kr. e. II. sz.	A zsidóság szabadságharca, vallási és nemzeti eszmék
<i>Salamon bölcsessége</i>	Bölcsességirodalmi mű, pszeudepigráf irat	Kr. e. I. sz. Alexandria	Zsidó hagyomány és görög filozófia összeegyeztetése
<i>Jézus, Sirák fia könyve</i>	Bölcsességirodalmi mű, iskolai oktatás	Kr. II. sz. Jeruzsálem	Gyakorlati zsidó bölcsesség hellenista gondolatokkal összekapcsolva
<i>Bárúk könyve – Jeremiás levele</i>	Jeremiás tekintélyéhez kapcsolódó pszeudepigráf iratok, intelleum, buzdítás	Kr. e. II–I. sz.	A zsidóság egyistenhitének erősítése
<i>A Makkabeusok 1–2. könyve</i>	Történeti könyvek, hősi legendák, harci események elbeszélései, hitvédelem, buzdítás	Kr. e. II–I. sz. fordulója	Kr. e. 167–143 közötti eseményekről írt beszámoló, emlékezetápolás
<i>Dániel könyvének kiegészítései</i>	Függelék: két tanító történet: <i>Zsuzsanna és a vének</i> , <i>Bél és a sárkány</i>	Kr. e. II–I. sz.	Dániel a bölcsen ítélő, istenfélő ember példája

4.1. Tóbit könyve

Az irat valószínűleg héber vagy arám nyelven íródott, ám görög fordításban terjedt el. Szövege csak görög nyelvű kéziratokban, így a *Septuagintában* maradt fenn. Szerzője zsidó tantörtenetnek szánta művét, amelyet sok mesemotívummal, csodás elemmel gazdagított az erkölcsi mondanivaló hangsúlyozása érdekében. A könyvben számos utalást találhatunk a Tóra rendelkezéseire, a prófétai iratok gondolataira. Főként *Dániel próféta könyvének* irodalmi hagyománya hatott a mű szerzőjére: a kegyes zsidó férfi alakja az olvasók számára modellként szolgált. Az elbeszélés fikatív, a történelmi tényekre egyáltalán nem ad az írója; valószínűleg az üzenet egyetemességét akarta ezzel is aláhúzni.

A könyv rövid tartalmát így foglalhatjuk össze: Tóbit apja és családja asszír fogságba kerül, ahol az apa megbízhatósága miatt magas rangra emelkedik, tetemes vagyont halmoz fel Médiában. Ám csapások érik: kegyvesztett lesz, majd megvakul. Mielőtt végleg elszegényedne a család, az apa elküldi fiát, Tóbitot Médiába a vagyonáért, amit egy barátjánál hagyott letétben. Ezzel egy időben médiái barátjának, Raguélnak Sára nevű leánya tragikus helyzetbe kerül: hét-szer adták férjhez, de egy gonosz démon a nászéjszakákon minden férjét megölte. Tóbit útra kel, és útítársául szegődik Rafael arkangyal, aki valódi kilétét nem árulja el. Tóbit útközben kifog egy nagy halat, amelynek epéjét, szívét és máját Rafael tanácsára gyógyszerként magával viszi Médiába. Itt Tóbit és Sára egymásba szeretnek, összeházasodnak. A nászéjszakán Rafael tanácsára a hal elégetett belső szerveivel sikerül elűzni a demont. Ezután az ifjú pár visszatér a vagyonnal együtt Tóbit apjához, Ninivébe. Tóbit apja szemét is meggyógyítja Rafael tanácsára a hal epéjével. Amikor az angyal végül felfedi kilétét, a család Istent magasztalja a szabadtításért. Tóbit szülei halála után visszatért Sárával Médiába, és boldogan éltek halálukig.

4.2. Judit könyve

A könyv eredetileg héber nyelven íródott, ám a görög fordítás vált népszerűvé. Többféle görög kézirat maradt ránk. A szerző célja, hogy a zsidóság nemzeti identitását, hazaszeretetét erősítse a hellenizmus korának politikai kihívásai között. Egy hősieis özvegy, Judit (nevének jelentése 'zsidó nő') példáján keresztül mutatja be, miként tud győzni a hívő zsidó közösség ellenségei fölött. A könyvben megrajzolt történelmi kor szándékosan pontatlan, ellentmondásokkal teli. Minden bizonnyal azt jelzi ezzel a szentíró, hogy minden korban aktuális a szabadság üzenete. Az irat keletkezésének háttere a Makkabeusok szabadságharcának időszaka. Judit alakjában az ószövetségi női bíra, Debóra is felsejlik.

miként tud győzni a hívő zsidó közösség ellenségei fölött.

A könyv rövid tartalmát így foglalhatjuk össze: a hódító Nebukadneccar elindult nyugat felé, hogy sorra leigázza az útjába eső kis országokat. Egyedül a zsidók szállnak szembe hatalmas túlerejével. Az ellenség a zsidókat

Betilua sziklás erődítményébe szorítja vissza, ahol a zsidók már-már a megadást fontolgatják, amikor végül a szépséges és gazdag özvegy, Judit vállalja, hogy megszabadítja népét az ostrom-

lőktől. Kicsinosítja magát, és szolgálója kíséretében Holofernész, az asszír parancsnok táborába indul. Holofernészt megbabonázza a hölgy szépsége, és a lakoma után a sátrába invitálja. Judit lefejezi a sok italtól elbódult Holofernészt, és fejét a kosarában a zsidók táborába viszi, majd kitűzi a várfalra. Az ellenség csak reggel szembesül a történetekkel, s annyira megrémülnek, hogy a csatában megfutamodnak a maroknyi zsidó sereg elől. A hős Juditot egész életében nagy megbecsülés övezi.

4.3. Salamon bölcsessége

A könyv a legkésőbbi irat a deuterokanonikus könyvek között. Görög nyelven íródott, meglehetősen filozofikus, értekező jellegű mű. Latin neve a *Vulgatában Liber sapientiae Salomonis* ('Salamon bölcsességének könyve'). Hasonló témákat találunk a könyvben, mint *A példabeszédek könyvében*, *A prédikátor könyvében* vagy *Jób könyvében*: a Tóra szerinti életfolytatás; Isten bölcsessége és az ember bölcsessége; a testi dolgok és a szellemi értékek egymáshoz való viszonya; az élet végső értelme. Ebben az iratban a szerző megkísérli összeegyeztetni a hagyományos zsidó vallás és a görög filozófia (Platón, sztoikusok, epikureusok) tanait – hasonlóan alexandriai Philónhoz. Az isteni bölcsesség, amelyet azonosít a sztoikus filozófia kozmikus rendező elvével, a Logosszal, az egész könyv központi fogalma lesz. A *János evangéliumának* prologusából (Jn 1) ismert Logosz fogalma minden bizonnyal ebben a hagyományban gyökerezik.

4.4. Jézus, Sirák fia könyve

A könyv szerzőjének meglehetősen tartalmas, héber nyelvű iratát az unoka fordította le görögre a mű előszava szerint. A könyv latin elnevezése *Ecclesiasticus*, amely utal a prédikátor könyvére (*Ecclesiastes*), és így annak „továbbgondolása”. A szerző Kr. e. 180 körül Jeruzsálemben vezetett egy Tóra-iskolát, jesivát. Olvasóit arra biztatja, hogy szerezzenek bölcsességet, mert ez eligazítást nyújt az életben való boldoguláshoz. *Jézus, Sirák fia könyve* és a *Bölcsesség könyve* között sok rokon vonást (bölcsességteológia, görög filozófia hatása) fedezhetünk föl. *Jézus, Sirák fia könyve* azonban jóval gyakorlatiasabb: a mindennapi élet kérdéseivel foglalkozik (pl. boldogság, gazdagság, emberi kapcsolatok, családi élet, orvoslás, a halál kérdése, a természet és a történelem tanítása, helyes viselkedés a lakomákon, az idősek megbecsülése, az atyák tanítása). Számára a bölcsesség maga a Tóra: Isten legnagyobb bölcsességajándéka. A szerző kritikusan viszonyul a hellenizálódás folyamatához, a jeruzsálemi elit hitehagyásához. A könyv meglehetősen patriarchális szemléletet tükröz, a bűneset miatt a nőt tekinti minden rossz és gonoszság forrásának. Az újszövetségi hagyomány és az egyházatyák továbbviszik majd ezt a gondolatot.

4.5. Bárúk könyve és Jeremiás levele

A szövegkiadások eltérnek egymástól aszerint, hogy külön vagy együtt szerepel-e bennük ez a két rövid írás. A katolikus Bibliákban *Jeremiás levele* általában *Bárúk könyve* 6. fejezeteként olvasható. E két, görög nyelven fennmaradt iratot feltételezett szerzőjükön túl teológiai

üzenetük is összeköti: a babiloni fogságban élő zsidóság számára nyújtanak útmutatást. Bárúk Jeremiás próféta írnoke volt, a névtelen szerző az ő tekintélye mögé bújva írja le a palesztinai zsidóság bűnvalló imádságát, majd pedig egy bölcsességről szóló költeményt és két zsoltárt is hozzákapcsol ehhez.

Jeremiás levelének alapjául a kanonikus *Jeremiás próféta könyve* 29. fejezete szolgál, amelyben a prófétának a száműzetésben élők számára írt intelmeit olvashatjuk. Az irat fő témája a bálványimádással szembeni polémia: a fogságban élők csakis az egy Istenbe vetett hit által maradhatnak meg. A szerző minden bizonnyal nagyon jól ismerte a babiloni diaszpórában élő zsidók életét. Gondolataira nagy hatással volt Ézsaiás könyvének második nagy egysége: Deutero-Ézsaiás (Ézs 40–55) hagyománya.

4.6. A Makkabeusok első és második könyve

E két könyv Josephus Flavius művei mellett a legfontosabb forrásaink közé tartozik a Makkabeus-felkelés és -szabadságharc (Kr. e. 167–160), valamint az ezt követő időszak tekintetében. A két irat tartalmilag független egymástól, mindkettő ugyanarra a történeti helyzetre reflektál, de eltérő módon. A Makkabeus név arámi eredetű, kalapácsot, pörölyt jelent. Júdásnak, a zsidó szabadságharc legnagyobb hőségének mellékneve.

A *Makkabeusok első könyve* történeti szempontból hitelesebb. A szerző bemutatja IV. Antiokhosz Epiphanész szeleukida uralkodó erőszakos hellenizáló törekvéseit, amelyek a palesztinai zsidóságban ellenállást váltottak ki. Mattatiás pap népes családjával és híveivel lázadást szított. Fiai, Júdás, Jónátán és Simon szabadcsapataikkal sikeresen harcoltak a szír–szeleukida seregekkel. A szabadságharc évekig tartott, nagy véráldozattal járt. Legdicsőösebb pillanata az volt, amikor Kr. e. 165-ben a zsidó harcosok Júdás vezetésével visszafoglalták, rituálisan megtisztították, majd újra fölszentelték a jeruzsálemi templomot. (Ennek emlékünnepe a hanuka). A *Makkabeusok első könyve* részletezi ezeket az eseményeket. Júdás Makkabeus dicső tetteit állítja a fókuszba, majd miután ő hősi halált hal, testvérei, Jonatán és Simon cselekedeteit veszi sorra. A könyv Simon meggyilkolásának történetével zárul (Kr. e. 143). Eredetileg héberül íródott, ám hamar görög nyelvre fordították, így maradt fenn.

rituálisan megtisztították, majd újra fölszentelték a jeruzsálemi templomot.

A *Makkabeusok második könyve* nem a történeti események tényszerű leírására teszi a hangsúlyt, hanem a szabadságharc indítékai mögött a zsidóság egyistenhitének radikalitását emeli ki. Szerzője egy bizonyos cirénei laszón

ötkötetes történeti munkájának kivonatolására vállalkozott. Feltehetően az alexandriai zsidó diaszpórában élt, Kr. e. 100 körül. A könyv a hithű zsidók üldöztetését mutatja be, megrázó mártírtörténeteket olvashatunk benne. Ebben az iratban kerül elénk a test feltámadásába vetett hit témája, valamint a semmiből való teremtés (*creatio ex nihilo*) teológiai gondolata (6–7. fejezet). Az iratban Júdás Makkabeus hőstetteire kerül a fő hangsúly.

4.7. Kiegészítések Dániel könyvéhez: Zsuzsanna és a vének, Bél és a sárkány

Hasonlóan Eszter könyvéhez, Dániel könyvét is kiegészítették a *LXX* szövegében. A 3. fejezetben két költői szöveg kapott helyet: Azarja imája és a három ifjú Istent magasztaló éneke. Néhány rövid, a csodatörténeteket kiszínező betoldás mellett két önálló iratot is csatoltak Dániel könyvéhez. A *Zsuzsanna és a vének* történetében az isteni bölcsességgel megáldott Dániel leplez le két zsidó előljárót, akik Babilonban a gazdag Lójákim szépséges feleségére vetettek szemet. Zsuzsanna azonban ellenállt nekik. Bosszúból és tekintélyüket kihasználva bevádolták a nagytanács előtt házasságtörésért. A férfiak gyűlése helybenhagyta a vének vádját, ám ekkor megjelent Dániel, aki kérdése nyomán bebizonyította Zsuzsanna ártatlanságát. A férfiakat hamis tanúskodásuk miatt elítélték.

Dániel a főszereplője a másik, két részből álló történetnek is. Az elsőben Dánielt bálványimádásra akarták kényszeríteni a babiloniak, ám Dániel ezt azzal utasítja el, hogy ő Bét nem tekinti élő istennek. Ezt úgy bizonyította a babiloni király előtt, hogy Bét szobra körül felszóratta hamuval a padlót. Reggelre az ételáldozatok eltűnését lábnyomok jelezték: Bét papjai egy rejtékajtón át mentek be a templomba, és ők fogyasztották el az áldozati étkeket. A király a csalás miatt haragra gerjedt, és elpusztította a bálványszobrot.

A második történet szerint volt egy sárkány, amelyet a nép rettegetve tisztelt. Dániel nem volt hajlandó leborulni előtte, ezért engedélyt kért, hogy próbát tehessen vele. Megetette szurokból, viaszból és szőrből összegyúrt lepénnyel, és az elpusztult. A nép Dániel halálát követelte a királytól, aki az oroszlánok vermébe vettette. Isten Habakuk prófétát szólította föl, hogy vigyen edelt Dánielnek, akiben az oroszlánok nem tettek kárt. A király, látva, hogy Isten gondoskodik Dánielről, végül az ellenfeleit pusztította el az oroszlánokkal.

5. A deuterokanonikus könyvek jelentősége a protestáns felekezetekben

A deuterokanonikus iratokat a reformátorok nem tekintik a Biblia szerves részének. Mivel Luther és Kálvin is az eredeti nyelvén akarták megérteni az Ó- és az Újszövetséget, mégpedig az *ad fontes* ('vissza a forrásokhoz') elv alapján, ezért a héber Biblia kánonját vették alapul. Luther az Ószövetség könyvei mellett ezeket az iratokat is németre fordította. Bibliafordításában függelékként, az Ó- és az Újszövetség iratai között kapott helyet ez az iratgyűjtemény. A *Lutherbibel* kiadásában mind a mai napig ez a mondat szerepel az általa apokrif könyveknek nevezett iratcsoport előtt: „Das sind Bücher, so der Heiligen Schrift nicht gleich gehalten, und doch nützlich und gut zu lesen sind.” ('Ezek olyan könyvek, amelyeket a Szentírással nem lehet egyenértékűnek tekinteni, ám olvasásra mégis hasznosak és jók.')

A deuterokanonikus iratokat a reformátorok nem tekintik a Biblia szerves részének.

A deuterokanonikus könyvekben egy olyan korszak teológiai, spirituális témái tükröződnek, amely közvetlenül megelőzi a keresztyénség születését, és annak teológiai, krisztológiai üzenetéhez is alapot szolgáltat. A feltámadás kérdése, az angyalok, a végső idők történései, az ítélet napja, az eljövendő üdvkorszak, a Messiás uralkodása – hogy csupán néhány témakört említsek – a Kr. u. I. században formálódó Krisztus-követő közösségek tanúságtételeinek fontos elemeivé válnak. Ahhoz, hogy az újszövetségi hagyományt a maga komplexitásában és történeti háttérének ismeretében értelmezhesük, fontos betekintést kapnunk a kánonon kívüli, korabeli lelkeségi irodalom világába.

Az egyes iratok kapcsán olykor az a benyomásunk támadhat, hogy a szövegek szerzői a populáris irodalom szintjén, meglehetősen naiv képzetekkel, csodatörténetekkel, hősi legendákkal igyekeznek felkelteni olvasóik érdeklődését. Máskor a didaktikus cél vagy az erkölcsi iránymutatás kap hangsúlyt. Ám mindegyik művel kapcsolatban elmondható, hogy meglehetősen nehéz történelmi, társadalmi körülmények között, krízishelyzetekben élő közösségek számára nyújtottak vigasztalást, lelki támogatást. Isten gondviselő szeretetében bízva feltárták a hívők reménységének horizontját.

6. Ajánlott irodalom

Deuterokanonikus bibliai könyvek magyarózó jegyzetekkel. A Septuaginta alapján. Budapest, 2023, Magyar Bibliatársulat – Kálvin Kiadó.

Deuterokanonikus bibliai könyvek. Budapest, 2004, Kálvin Kiadó.

Plisch, Uwe-Karsten: *Ami a Bibliából kimaradt. A korai keresztyénség apokrif iratai.* Budapest, 2023, Kálvin Kiadó.

Rózsa Huba: *Az Ószövetség keletkezése. Bevezetés az Ószövetség könyveinek irodalom- és hagyománytörténetébe.* 2., átdolg. kiad. Budapest, 1996, Szent István Társulat.

Soggin, J. Alberto: *Bevezetés az Ószövetségbe.* 4., átdolg. kiad. Kálvin Kiadó, Budapest, 1999.

Xeravits Géza: *A deuterokanonikus könyvek. Bevezetés keletkezés- és irodalomtörténetükbe.* Pápa–Budapest, 2008, Pápai Református Teológiai Akadémia – L’Harmattan Kiadó. / *Deuterocanonica Subsidia*, 1. Bevezetések./

Xeravits Géza: *Morzsaák Dánieltől Bárukig. Újabb tanulmányok a korai zsidóság irodalmából.* Budapest, 2009, Sapientia Főiskola – L’Harmattan.

Közlemény

Kérjük azokat az olvasóinkat, akik nem utalták még át az előfizetési díjat az év elején kapott értesítő szerint, az elmaradásukat rendezzék.

felelős kiadó

Olvasói hozzászólás

A *Keresztyén Igazság* 2025/1. számában olvastam egy alapos írást Kertész Botond tollából, benne Danhauser László (1905–1990) lelkészeiről is. Laci bácsit nagyon szerettem. Többször is felkerestük Bakonycsernyén.

Három apró eseményt említek meg, időben hátrafelé.

Scholz László (1911–2005) lelkész egyházi rehabilitációját 1988. május 8-án (vasárnapi istentisztelet keretében) jelentette be Harmati Béla akkori püspök a zuglói evangélikus templomban.

Az istentisztelet már elkezdődött, amikor Danhauser László belépett a templomba. Hátul álltam, a bejárat közelében. Amikor Laci bácsi belépett, köszöntöttem és megkérdeztem: „Laci bácsi, magának mikor lesz rehabilitációja?” Rám nézett széles mosollyal és ezt mondta: „Pallikám, nekem erre nincs szükségem, Örülök, hogy Jézus Krisztusért vállalhattam hátravetést, szenvedést” – ide pedig drága hittestvére, szolgál- és küzdőtársa tiszteletére jött el. Leült a padba. Szólt az orgona.

Hogy 1989-ben volt az ő rehabilitációja, nem tudtam. Érthető, hogy a nagyobb közösség számára ki kell hirdetni, hogy valakit igaztalanul meghurcoltak. A „sértett” egyén ettől függetlenül mondhatja: Krisztusért hordoztam el.

Amikor befejezte a húsz évig tartó bakonycsernyei szolgálatát, az akkori esperes köszönte meg és dicsérte, mi mindent tett a gyülekezetért. Laci bácsi ott állt elől, közel a papi padhoz. Lehajtott fejjel hallgatta az esperes szavait, aztán megszólalt: „Neki növekednie kell, nekem pedig alább szállnom.”

Még egy eset jutott eszembe, amit Laci bácsi mondott el.

Trabantjával ment vissza szombat délután a fővárosból a száz kilométerre lévő szolgálati helyére. A falu hosszú, körülbelül nyolc kilométer. Elgondolkodva vezetett. Egyszer csak észrevett valamilyen menetet az út mentén. Elhaladt mellettük. Villámcsapás: esküvői menet tart a templom felé! „Teljesen elfelejtettem!” A gázpedált mélyebbre nyomta. Igen ám, de kántor sincs!

Peskó György (1933–2002) orgonaművész, zenetanár, a budavári gyülekezet kántora, karnagy – akinek édesanyja Laci bácsi testvére volt – éppen akkor utazott oda, mert az Úr akaratából akkor kellett odautaznia, hogy meglátogassa nagybátyját. Betoppant a parókiára. Laci bácsi felkiáltott: „Téged Isten küldött most ide! Mindjárt ideér az esküvői menet.” Az ünneplő gyülekezet semmit sem vett észre. Szólt az élő ige, szólt az orgona. Az Úr nem hagyta magára hűségese szolgáját. Ez tapasztalati keresztyénség. Isten dicsőségére.

Budapest, 2025. június 2.

Göllner Pál, Budapest

Summary

In our *Sermon* section, we continue our series in which we express our gratitude to our oldest pastors for their faithful service by publishing their sermons. This time, our Readers can read **Miklós Madocsai's** *sermon*, which was delivered in 1970 on the service of Christians.

This year we commemorate the *Synod of Nicaea*, which took place 1700 years ago, and the creed formulated there. In his study, **József Tubán** presents the historical context, purpose, and work of the synod, showing a wealth of interesting information that few people are aware of.

This is followed by the fourth and final part of **Botond Kertész's** study, which describes the *persecution of the congregation of Budahegyvidék* between 1959 and 1963.

Last year, when reading the daily Bible leader, we encountered verses that many had never heard of before. That is why we asked **Gyöngyi Varga** to write about the books in which these verses can be found. Now our readers can become acquainted with the *deuterocanonical books*.

Finally, we share a *personal recollection* related to Botond Kertész's study and concerning the expelled pastor of the congregation of Budahegyvidék.

We hope that our Readers will once again enjoy reading our periodical and find articles that interest them.

Zusammenfassung

In unserer Rubrik „*Predigt*“ setzen wir unsere begonnene Serie fort, in der wir den ältesten Pastoren mit Predigten für ihren treuen Dienst danken. Dieses Mal können unsere Leser die Predigt von **Miklós Madocsai** lesen, die er 1970 *über den Dienst des Christen* gehalten hat.

In diesem Jahr gedenken wir des Konzils von Nicäa vor 1700 Jahren und des dort formulierten Glaubensbekenntnisses. **József Tubán** stellt in *seiner Studie die historische Situation, das Ziel und die Arbeit des Konzils* vor und liefert dabei viele interessante Informationen, die nur wenigen bekannt sind.

Anschließend folgt der vierte und letzte Teil der Studie von **Botond Kertész**, *der die Verfolgung der Gemeinde in Budahegyvidék* zwischen 1959 und 1963 beschreibt.

Letztes Jahr sind wir beim Lesen des Leitfadens auf Bibelstellen gestoßen, von denen viele noch nie gehört hatten. Deshalb haben wir **Gyöngyi Varga** gebeten, über die Bücher zu schreiben, in denen diese Bibelstellen zu finden sind. So können unsere Leser nun *die deuterokanonischen Bücher* kennenlernen.

Abschließend veröffentlichen wir *eine persönliche Erinnerung*, die mit der Studie von Botond Kertész in Verbindung steht und sich auf den vertriebenen Pfarrer der Gemeinde Budahegyvidék bezieht.

Wir hoffen, dass unsere Leser unsere Zeitschrift wieder mit Freude in die Hand nehmen und darin Artikel finden, die ihrem Interesse entsprechen.

E számunk szerzői

Dr. Kertész Botond levéltáros, történész –
Budapest
Madocsai Miklós ny. lelkész – Budapest

Tubán József lelkész – Csorna
Dr. Varga Gyöngyi az ószövetségi tanszék vezetője,
egyetemi docens – Budapest

Szeretettel ajánljuk Olvasóink figyelmébe alábbi kiadványainkat:

Ordass L.:	Nem tudok imádkozni	700,-
Ordass L.:	Akikkel az Úton találkoztam	500,-
Ordass L.:	Gondolatok a Filemon levél olvasása közben	100,-
Ordass L.:	Úturaló	2500,-
Ordass L.:	A keresztfa tövében (új kiadás)	1100,-
Ordass L.:	Naplóm	4900,-
Giertz Bo-Ordass:	Hítből élünk	600,-
Terray L.:	Nem tehetett mást (Ordass püspök életútja - új kiadás)	1100,-
Scholz L.:	Tisztítsd meg szívedet!	250,-
Scholz L.:	Két sugárzó igazgyöngy (írásmagyarázat)	300,-
Scholz L.:	Elveszett és megtaláltatott (a tékozló fiúról)	150,-
Sólyom J.:	Hiszem-tudom (bevezetés az egyház tanításába)	400,-
Boleratzky L.:	Aki mindvégig állhatatos maradt	600,-
Virág J.:	Dr. Luther Márton önmagáról (6. kiadás)	1400,-
Luther M.:	14 vigasztaló kép	250,-
Botta I.:	Dévai Mátyás, a magyar Luther	200,-
Jung E.:	Hogyan vezessem a vasárnapi iskolát	450,-
Maróthy J.:	Szegények szíve (novellák)	700,-
Rözse I.:	A halál árnyékának völgyében	500,-
Boleratzky L.:	Evangelikus egyházjog (I-II. kötet)	1700,-
Kaj Munk:	Három dráma	600,-
Böröcz S.:	Kiáltás a mélyből (egy lelkész élete a Gulágon)	1400,-
Ittész J.:	Az evangélium hullámhosszán (meditációk)	500,-
Kapi B.:	Isten hárfása (Gerhardt Pál életregénye)	1400,-
Gémes István:	Fellebbentett fátyol (igehirdetések)	1250,-
Gémes István:	... „saját kezemmel írom: Pál”	1400,-
Joób Olivér:	Ünnep – hetven áhítat egy évre	1400,-
Joób Olivér:	Válasz	1600,-
Joób Olivér:	Élőszó. Hol és hogyan prédikáltam?	3000,-
Joób Olivér:	Közösség. Írások, előadások, énekefordítások	3000,-
Hallgrímur Pétursson:	Passió-énekek	1900,-
Fónyad Pál István (szerk.):	Elég néked az én kegyelmem, Fónyad (Fuchs) Pál élete és munkássága	2000,-
Joób Olivér Dávid:	A tanítványok imádsága	1900,-

A keresztyén igazság egy szám ára 1225 Ft, az éves előfizetés 4900 Ft.

Folyóiratunk megrendelhető: Ordass Lajos Alapítvány, 1171 Budapest, Lenkeház u. 7.

Bankszámlaszám: 10700732-49912407-51100005

Alapítványunk kiadványait megvásárolhatja vagy postai szállítással megrendelheti a Huszár Gál könyvesboltban (1054 Budapest, Deák tér 4.). Telefon: 20 314 2632 (egyházi flottás), honlap: huszargal.hu

Tartalmi összesítő

Igehirdetés rovatunkban folytatjuk megkezdett sorozatunkat, melyben a legidősebb lelkészeiktől kért prédikációkkal köszönetünket fejezzük ki hűséges szolgálatukért. Ez alkalommal **Madocsi Miklós** *igehirdetését* olvashatják Olvasóink, mely még 1970-ben hangzott el a keresztyén ember szolgálatáról.

Ebben az évben emlékezünk az 1700 évvel ezelőtti *niceai zsinatra* és az ott megfogalmazott hitvallásra. **Tubán József** tanulmányában bemutatja a zsinat történelmi helyzetét, célját, munkáját rengeteg érdekes információval megtűzdelve, melyek kevesek számára ismertek.

Ezután **Kertész Botond** tanulmányának negyedik, befejező része következik, mely a *budahegyvidéki gyülekezet meghurcolását* mutatja be 1959 és 1963 között.

Tavaly olyan igehelyekkel is találkozhattunk az Útmutató olvasásakor, amelyekről sokan még nem hallottak. Ezért kértük meg **Varga Gyöngyit**, hogy írjon azokról a könyvekről, amelyekben ezek az igék olvashatók. Így most Olvasóink megismerkedhetnek a *deuterokanonikus könyvekkel*.

Végül egy *személyes visszaemlékezést* közlünk, mely Kertész Botond tanulmányához kapcsolódik, és a budahegyvidéki gyülekezet előzőtt lelkészével kapcsolatos.

Reméljük, Olvasóink ismét örömmel veszik kézbe újságunkat, és találnak benne érdeklődésüknek megfelelő írásokat.